

ПИСЦИ И КЊИГЕ

IV

Род. III. Род. III. Род. III.

Од истогa писца :

L' Opinion publique en France d' après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848. Dissertation de doctorat. Lausanne, 1901.

Поглед на данашњу француску књижевност. Нови Сад, 1902.
„Уништење естетике“ и демократизација уметности. Београд, 1903.

Јанов Игњатовић. Књижевна студија. Издање Српске Краљевске Академије. Београд, 1904.

Омладина и њена књижевност (1848—1871). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба. Издање Српске Краљевске Академије. Београд, 1905.

Писци и Књиге I. (Ђура Јакшић — Милица Стојадиновић Српкиња — Божидар Кнежевић — Симо Матавуљ — Милан Ракић — Борисав Станковић — Марко Миљанов — Милан Беговић — Даница Марковић — Иво Ђипико) Београд, 1907.

Писци и Књиге II. (Милован Ђ. Глишић — Лаза К. Лазаревић — Јанко М. Веселиновић — Светозар Ранковић) Београд, 1907.

Војислав Ј. Илић. Књижевна студија. Београд, 1907.

Писци и Књиге III. (Стјепан Митров Љубиша — Др. Љубомир Недић — Милорад Ј. Митровић — Бранислав Ђ. Нушић — Петар Кочић — Милан Ђурчић — Невесињски — Једна хрватска романтичарка — Филолошки догматичари и књижевни језик). Београд, 1908.

Француски романтичари и српска народна поезија. Мостар, 1908.

Српска књижевност у XVIII веку. Издање Српске Краљевске Академије. Београд, 1909.

Ка 97^a

ЈОВАН СКЕРЛИЋ

ПИСЦИ И КЊИГЕ

IV

Рад. Луи
Рад. Луи
Рад. Луи

ДОГМАТИЧКА И ИМПРЕСИОНИСТИЧКА КРИТИКА — СТЕВАН СРЕМАЦ — ЈЕДНА КЊИЖЕВНА ЗАРАЗА — ОБНОВА НАШЕ РОДОЉУБИВЕ ПОЕЗИЈЕ — М. М. УСКОКОВИЋ — ЈЕДАН ЗАДОЦНЕЛИ ПЕСНИК — ВОЈИСЛАВ Ј. ИЛИЋ МЛАЂИ — „СТАРИ“ И „МЛАДИ“ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

БЕОГРАД

1909

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
Х. И. Бр. 24483

БЕОГРАД

Нова Штампарија „Давидовић“ — Љуб. М. Давидовића
1909.

ДОГМАТИЧКА И ИМПРЕСИОНИСТИЧКА КРИТИКА¹

I.

— Општи, етимолошки смисао речи „критика“ био би: испитивање, расуђивање. Књижевна критика, према томе, била би суђење о књижевним производима, оцењивање њихових мана и врлина. Одредаба има толико колико и самих праваца. За догматичара, она је наука о оцењивању, класификовању и објашњавању књижевних дела, и састоји се у „анализовању дела једнога писца, у објашњавању његовим узроцима, у суђењу његове естетичне вредности“.² За импресионисте критика је само уметност којом се служимо да уживамо у књигама и

¹ Нешто промењено и допуњено предавање из „Историје и метода књижевне критике“, које је писац држао као прво своје предавање на Великој Школи, 5 новембра 1901.

² *La critique littéraire*, étude philosophique par A. Ricardou. Avec une préface de M. F. Brunetière. Paris, 1896. p. I.

да помоћу њих утанчавамо своје личне утиске. Дидеро пореди критичаре са „оним људима који иду са штаповима у руци да претурају по речном песку, и тамо траже љушчице злата.“

У ствари, књижевна критика стоји на среди између уметности и науке, она се у исти мах ослања и на разум и на осећање, због тога је и питање чињенице и питање укуса. За њу се траже уметничке особине, као што су осетљивост, јака машта, приемљивост утисака, тананост укуса, способност удвајања и деперсонализације, осећање стила; исто толико траже се и чисто интелектуалне особине: солидно научно и филозофско образовање, ведар, отворен, широк дух, слобода мисли и одлука да се за мишљу иде до краја и да се каже сва, потпуна, без икаквих ограничења и обзира.

Као и све науке које се оснивају на претпоставкама, она тежи да постане што научнија: да буде „књижевна наука.“ Историја престаје бити легендарна, живописна и реторска, а постаје тачна, трезвена и сува. Етика неће више да буде скуп обичаја једнога доба и „предрасуда добра,“ по се ослања на чињенице и бројеве, на психологију, физиологију и статистику, и тежи прецизности тачних наука. И књижевна критика гаји исту високу амбицију. Питање је само да ли она има права да се назива науком.

Свакако, ако се под речју наука разуме нека стална, вечита, апсолутна истина, која важи за сва места, за сва времена и за све људе, један систем непромењивих формула и законик неприкосновених правила, књижевна критика у том случају није наука. Потпуна и одређена теорија лепог и не постоји, и ко зна да ли ће икада и постојати. Строго узев, ми тачно и не знамо шта је то лепо, из простог разлога што је лепо, као и све наше идеје, у непрестаном мењању, што живи том променом, што је „уметност вечито стварање.“ Но онда ни историја не би била наука, етика још мање, као ни све оно што проучава људе, њихов живот, идеје и осећања, све што се тиче човека, релативне, пролазне, трошне стварке у вечности и у простору. Фонтенел је назвао историју „опште примљеном басном“, Жан-Жак Русо тврдио је, да је она „вештина одабрати између више лажи,“ Тен, чије су научне претенсије биле велике, назвао је „прошлошћу онаквом какву је види један темпераменат,“ а један од највећих историка нашега доба, Фистел де Кузанж, рекао је скептички и са пуно непоштовања према „учитељици живота“: „историја не служи ничему.“ Ако је етика за једне: примена психологије, наука о социјалном животу, хигијена душе, равнотежа између личности и друштвеног интереса, она је за

Питагору проста хармонија, за Епикура обично тражење среће, за Спенсера само лична једначина.

Најзад, апсолутна истина и не постоји, она је само конструкција нашега духа, један висок идеал коме ваља тежити и управљати све напоре и борбе поколења. Постоје само пролазне, релативне, делимичне, човечанске истине. И сама математика је тачна у односу према нама, јер и бројеви и линије зависе од времена и простора који изван нас немају ничега реалног. Стари софисти, који су много више вредели но глас који им је остао, учили су да је „човек мера свију ствари,“ и њихово учење, са извесним променама и допунама, постало је једна од највећих идеја нашега доба: *релативности људских сазнања*. Позната је реч Анатола Франса, какве морају изгледати ствари у мрежастим очима једне муве, и како се овај шарени и сложени свет мора одбијати у грубом мозгу једнога орангутана. Но ако се остави на страну тражење апсолутне истине, ако се под науком сматра знање нашега доба, закони извесних сталних појава, методи испитивања којима се поступно сужава круг непознатог, онда и књижевна критика јесте наука, млада, нова, још на несигурним ногама, али ипак наука, која само тражи времена па да се покаже достојна тога имена.

II.

Било је доба када се чврсто веровало у математички тачан научни карактер књижевне критике. У картезијанском XVII веку веровало се у суверенство разума, држало се да је он највише својство, да он влада душама и да их води, да пре свега он има да се задовољи. Расин у предговору *Ифигеније* са уживањем тврди да је здрав разум један и исти у свима вековима. И тај вечити и апсолутни разум треба да буде критеријум у књижевној лепоти. Ваља подражавати природу, али не потпуно верно и без избора, но рационално, то јест у ономе што је у њој свуда и увек, не оно што је индивидуално но оно што је потчињено вечитим законима, што је у њој разумно, логично и саобразно са њеним сопственим планом. Разум дакле чини лепоту, која је апсолутна, стална и универсална. И као доказ да се она не мења, наводило се стално дивљење толиких векова и толиких раса *Одисеји* и *Илијади* и Хорацијевим *Сатџирама*. И како се веровало у један вечити тип лепоте, створио се један систем књижевних догми и законик лепота. Звао се тај законик *Поеџника* Аристотела у Старо Доба, или *Песничка уметност* Боалоа у XVII веку, или *Еволуција родова* Бринетјера у наше дане, ваља само примењивати његове параграфе на живе и на мртве, на старе и

на модерне, на домаће као и на стране писце. Сва та стара критика састоји се у подјармљивању појединачног разума општем разуму, у књижевним традицијама. Једно дело не суди се по његовој вредности но по односу према целој књижевности. Сва се дела мере према једном, у напред утврђеном идеалу. За француски XVII век то је била класична књижевност, Аристотело и Хорације, за Низара и догматичаре прве половине XIX века то је била апстрактна идеја пречишћеног француског укуса, класична књижевност XVII века. Једно дело за њих у толико је добро у колико не носи ничега особенога и оригиналнога и у колико се приближује том књижевном идеалу.¹

У наше дане ту критику представља француски критичар Бринетјер. Како он мисли, критика мора да постане наука, то јест да одстрани лична осећања и утиске, па да извуче општу идеју, закон. Морал, то је одвајање из нижих побуда највишег идеала, дужности; књижевна критика издваја случајне и пролазне елементе, и износи стварну, битну лепоту. Од једнога дела тражи се да буде сао-

¹ Код нас се шездесетих година прошлога века веровало се да је наша народна поезија прва и последња реч лепоте, еванђеље естетике, и да се сва дужност песника састоји певати у скученим границама „народнога духа“ и у готовим калупима народне уметности.

бразно законима свога рода, латинском укусу, захтевима морала, интересима друштвене конзервације. Бринетјер установљава јерархију родова, дели књижевност, на нижу, „личну“, која само забавља, и на вишу, „безличну“, која износи само оно што је опште човечанско, на забавну и на поучну. Он је покушао да начело еволуције Дарвина и Спенсера пренесе и у књижевност: као што постоје разни родови у биљном и животињском царству, исто тако постоје и у књижевном царству, и једни и други подједнако се развијају (еволуирају), лагано се стварају из нижих и неразвијених родова, добивају потребне органе и особине, воде борбу за опстанак, долазе до пуне снаге, затим застају, па или нестају или се преображавају (трансформују) у друге родове. И тако у бескрајност. Бринетјер је та своја правила примењивао ауторитарно, апсолутно, калуђерски, и за њега се рекло да не држи перо но фиргаз у руци. Тај апсолутизам он је вршио и над самим собом, и као ватре се чувао да брани дела која су се њему лично допадала, но је хвалио само она која су испуњавала услове његовог законика. Један француски критичар, човек од духа и широких идеја, свео је у духовит облик судске пресуде једну књижевну оцену Бринетјерову:

„Будући да је оптужени клеветао људску природу; да је злонамерно измишљао нарави и идеје које су непознате нашим великим претцима XVII века; да је опорочавао Боснеа и Расина; да је чинио апологију романтизма, реализма и других бунтовних идеја које закон квалификује као злочин;

„Из тих разлога, а на основу члана 99 Боаловљева законика прегледана Низаром;

„Наређује да се гореименовани оптужени јавно укори и изобличи и да његова књига сиђе са другог степена на пети“.¹

Но не само да спиритуализам и веровање у слободну вољу воде у догматичну критику, Тен је доказао да се и позитивизмом може доћи до истих резултата. Учени писац *Историје Енглеске Књижевности* био је човек који је имао манију за упрошћавањима и уопштавањима. За њега је човек био „теорема која иде“, жива машина која се даје свести на један мотор, животиња која пише песме исто онако као што чела гради саће а тица гнездо. Он ствара историјску критику, која има да води рачуна о спољним узроцима књижевног дела. Он објашњује дела тајанственим комбинацијама утицаја средине, расе и тренутка. Ње-

¹ Georges Renard: *Les princes de la Jeune Critique*. Paris, 1890, p. 120—121.

гова теорија одбацује пишчеву индивидуалност и унутрашњу вредност дела, а дело сматра само као један докуменат за објашњење једне епохе. У ствари, Теп никада није успео да објасни шта је то раса, шта средина, шта тренутак. Он је у проучавању енглеске књижевности био у напред створио једну идеју, једно предубеђење, и на основу те опште идеје он је проучавао целу књижевност. Све што није ишло у прилог његовој теорији он је одбацивао, све подређивујући тој у напред створеној замисли. На тај начин, његове величанствене историјске грађевине Француске Револуције, као и његова изучавања грчког царства, талијанскога и фламанскога сликарства и енглеске књижевности, показују један моћан ум и велику ученост, али су и сувише искључиви и произвољни да би могли ући у науку.

Основна мана догматичне критике јесте што сва њена зграда постоји на врло трошном темељу. Она узима укус и идеје једне извесне епохе, једне извесне књижевности и примењује их као апсолутне законе духа људског, као непромењива правила лепога која важе за све људе, за сва места, за сва времена. И тај кристализован укус једне пролазне епохе, окамењен израз једнога стања духова, само је „бесплодан напор да се оно што је вечито

стави у оно што је пролазно“. И највеће и најгенијалније филозофске и научне теорије редом су падале, јер је живот и сувише сложен и сувише простран, да би се дао закључати у празне формуле. Живот тече без икаква обзира на наше претпоставке и одредбе; човечанство, „подмлађени орао који мења перје,“ на сваком кораку добива нове потребе и нове идеале, као што је Ламартин певао:

Идите! Човечанство не живи од једне идеје!
Оно свако вече гаси идеју која га је водила,
И пали другу на бесмртној буктињи...

Књижевност, која је једна од главних манифестација тога немирнога човечанства у вечитом ходу, не може да остане окамењена; са новим идејама и новим осећањима јавља се и нова књижевност. Плодно начело еволуције продрло је свуда, па и у књижевну критику. Разлог догматичара да се књижевни укус не мења, да је оно што је било лепо пре две хиљаде година лепо и данас, да је вредност класичних писаца освештана вековима дивљења у свима расама и на свима местима, тај разлог исто толико вреди колико у побијању еволуционе теорије тврђења теолога, да су кокоши на египатским обелисцима од пре три хиљаде година исте онакве какве су и данас. Као да три хиљаде година не чине само један секунд у безмерној вечности! Данас, када свуда

душе ветар слободне мисли, никакав догматизам, никакав ауторитет не остаје на ногама: човек данас осећа неодољиву потребу слободног испитивања, он има свест о дужности да прими само оно што издржи пуну критику његова разума и задовољи његове интелектуалне, моралне и емоционалне потребе. И са таквим стањем ствари, како се може примити догматизам у књижевној критици, у питањима која највећма измичу мртвим и укоченим правилима, и где је слобода први и последњи услов опстанка?

III.

Догматична критика хоће да буде искључиво наука; нова, импресионистичка критика, која се расцветала последњих двадесет година у Француској, само је једна уметност. Филозофска подлога њена то је Кантов критицизам и Хегелов трансцендентални позитивизам. Ми не видимо васељену онакву каква одиста јесте, него преображену нашим чулима и преко наших чула; ми никако нисмо у стању да изиђемо из нас самих. Истина у себи не постоји; све наше идеје у непрестаном су стварању, оне су само стално развијање људског духа. Све је само однос и постојање. Нема религије, има само религија; нема морала, понарави; нема начела, но само чињеница. Кри-

да је један писац бољи или гори од другог, по себи се разуме да он има мерила према коме то тврди. Свако тврђење је у исти мах и одабирање. Сама импресија није нешто потпуно засебно, у свакој од њих основ је општечовечански. Она се може разликовати по дубини, по спољњем облику од других импресија; али по своме основном квалитету она је иста за све људе, или бар за све људе једнога доба и једнога образовања. У осталом, и сами импресионисти¹ тврде да њихова критика претпоставља опште идеје. И ако изгледа да они описују само своју физичку и интелектуалну осетљивост, они су израз и тумач свију осећања која су налик на њихова. Њихова критика није индивидуалистична: они само држе да је сигурније ослањати се на неопредно дате утиске но на увек спорна суђења, и само скромније, прикривеније, мање авантуристички теже истим истинама којима и охота и ауторитарна догматична критика.

Импресионисти не тврде, јер знају како се човек лако вара и у најсигурнијим стварима, чак и у аритметици, у простом сабирању цифара; они не износе своју естетику, јер ни сами нису сигурни у њу, јер неће да даду другима могућности да их контролишу. Али

¹ Jules Lemaitre: Contemporains, T. VI, X—XII.

када се по себи разуме да они имају своју теорију лепога, када и сами признају да импресија није правило уметности но само полазна тачка, зар не би било и савесније и корисније обележити ако не своју естетику а оно бар у главним цртама своје естетичке идеје?

Ма да не допуштају да се импресионистичка критика помеша са индивидуалистичном, ипак они описују критичареву осетљивост у додиру са књижевним делима, целој уметности дају одвећ личан карактер, и сувише занемарују социјалну страну уметности. Уметност се добрим делом својим, ослања на општу симпатију и на људску удружљивост, и у једноме делу ми волимо оно што је опште човечанско, што изазива одјек у дубинама наших душа. Виктор Иго је лепо рекао у предговору својих *Посматрања*: „Кад вам говорим о себи, ја вам говорим о вама. Како то да не осећате? Ах, безумниче, што верујеш да ја нисам ти!“

Ипак, поред свега тога, кад би се импресионистичка школа упоредила са догматичном, она је куд и камо тачнија, — или мање нетачна, — и много пре за примање. Она нема нескромних претензија, она не тврди аподиктички, она отворено признаје своју немоћ да да једно, непроменљиво решење свима много-

стручним и сложеним појавама књижевним. Али баш у тој својој скромности, у том осећању релативности, она је много ближа истинској науци но њена охоло и самоуверена супарница. Њено преимућство је у истом оном у чему наука безмерно стоји над религијом: пред крупним и заплетеним загонеткама света много је паметније и савесније признати своје незнање, но задовољити се ма каквим плитким и наивним објашњењем, или грчевито, слепачки ухватити се за познату теолошку реч: *credo quia absurdum*. Поставити питање и признати у исти мах своје, можда, тренутно незнање, већ је први сигуран корак на путу сазнања.

Поред негативне услуге коју је импресионистичка школа учинила књижевној критици, сломивши окове ауторитарне критике, она је створила још једну, позитивну. Импресионисти су у проучавању књижевних производа дали многобројне, fine, искрене утиске, који ће послужити као драгоцен материјал једнога дана када се естетика почне радити на експерименталном основу. И у томе нова школа била је научнија: место дедукцијом, као што чини догматична школа, она се послужила индукцијом, и почела је посматрањем, описивањем, прибирањем грађе и података за друге који ће са више знања, искуства и сигурности моћи изводити опште законе.

IV.

Књижевна критика осцилује између два крајња мишљења. По једноме, она је тачна наука као и све друге науке, по другоме, она је само једна префињена и дилетантска уметност. Но да ли истина неће бити између потпунога одрицања и апсолутнога тврђења, између анархије и тираније закона? Би ли се могло, ако не утврдити, а оно бар наговестити и оцртати нешто друго?

Изгледа да може. У уметности, у опште, има две ствари: ствар талента и укуса, ствар чињенице и заната. Таленат, геније не да се научити: ни најдогматичнија реторика нити је дала рецепт, нити је у стању да га да, како човек може постати Шекспир, Гете или Виктор Иго. Али занат је, тако рећи, опипљив, и он се даје научити. Индуктиван, експерименталан метод примењен је и на естетику, и нико мањи но Спенсер и Бен доказали су да се „језик богова“ даје сасвим разложити и испитати, да се књижевни утисци могу ухватити, поредити, посматрати, и да се из њих могу изводити чак и закони. Хелмхолц, доводећи у везу физиологију слуха и музику, оптику и сликарство, јасно је показао нужно и природно прожимање науке са уметношћу и обратно. „Брижљиво посматрање дела великих мајстора, вели он у својој *Оптици и Сликарству*, биће исто

толико корисно физиолошкој оптици, као што је истраживање закона осећаја и опажаја корисно теорији уметности.“ У последње доба јављају се у томе правцу радови од вредности, научно-естетичка изучавања појединих питања која се тичу психологије и дела и писца, природе његових уметничких емоција. Та нова, — ако није нескромно рећи — експериментална естетика ослања се и на психологију и на физиологију, па чак и на социологију. Захваљујући томе научном правцу који преоблађује, ми данас много више знамо од голога набрајања књижевних родова, од бескрајног низање тропа и фигура, од празних разлагања о „трагичној кривици“ и „перипетији“. Данас се зна под којим психолошким законима јављају се поједине књижевне емоције и лагано се хватају закони укуса и стила. Не само то, но данас се са прилично сигурности даје говорити о општим питањима из филозофије уметности, у главnome се зна за односе морала и естетике, за услове под којима се рађа једно крупно књижевно дело, зна се у којим епохама цветају дела извесне врсте, који предмети приличе извесним темпераментима.

С дана на дан књижевна критика постаје све мање искључива и све се више клони смелих и опасних уопштавања. Али ипак данашња критика је много шира но што је не-

када била. Она изучава и *психо-физичку средину*, то јест пишчев темпераменат, његове наследне предиспозиције, његову особену врсту талента, — *земаљску и космичну средину*, то јест климу, изглед земљишта, околну природу, — *социјалну средину*, економске, политичке, религиозне услове, особене услове у којима се један темпераменат развијао. Али како није једнострана и спутана предубеђењима, она се не зауставља само на тим спољним условима, она не заборавља и само дело, сву ону количину живота коју оно садржи, гледиште, пишчеву осетљивост, стил и композицију.

Ни једна од многих теорија није за одбацавање, јер свака од њих садржи један део истине, јер посматрају једну исту ствар са разних страна. Оне само сведоче о сложености, разноликости и значају књижевне критике. Нигде једностраност и доктринарство није опасно као у тако релативној и растегљивој науци као што је књижевна критика.

Да се једно дело добро оцени треба добро да се разуме, да се схвати основна идеја, да се, тако рећи, продре у суштину његову. Критичар треба да има интелектуалну несебичност, способност да се удвоји, да поред свога рођенога живота живи и животом дела. За то је потребна не само јака осетљивост, уметничко осећање лепота, но и широка, гипка ин-

телигенција, вазда отворена најразличнијим схватањима, протејска способност да се непрестано може мењати. Тражи се слободан дух, без предрасуда и без предубеђења, решеност да се све критикује и све да се каже, уверење да је на овом свету само једна ствар суверена, а то је слободна мисао људска. Критичар не треба да води рачуна хоће ли имати против или за себе ове или оне кругове, или јавно мњење, просесно мњење својих сувременика; по Сент-Бевовим речима, његов часовник треба да иде за десет минута напред од осталих. Али, то не значи да он има аристократски да презире и у напред осуђује оно што се једном ружном речју зове *гомила*. Много и много пута *гомила* је тачније судила но критичари од заната. Она има мање индивидуалности, духовне гордасти, претеране деликатности и потребе за издвајањем што одликује јаке критичке духове. Али она је свежија и топлија, она се лакше даје освојити и загрејати, и велики писци налазили су у њој вазда и симпатија и готовости за искрено дивљење.

Критика којој ваља тежити има да што јаче осети и појми што већи број емоција и идеја, да их што верније и изразитије улије другима. То не иде без љубави, која као сунце у космосу, даје живот и топлоту нашим ду-

шама. „Погледајте, вели Гијо¹, у очи каквога човека који пролази поред вас. Његове очи, и ако бистре и прозрачне, свакако мало вам што кажу, а може бити и ништа. На против у једном простом погледу љубљене личности ви ћете видети до дна срца, са бескрајном разноврсношћу осећања која се тамо крећу. Исто је тако са критиком. Онај који поступа са књигом као са каквим пролазником, са расејаном и немарном равнодушношћу првога погледа ока, одиста је неће ни мало разумети; јер ко хоће да разуме мисао људску треба да је воли. Отворите, на пример, књигу која вам је драга, са којом сте навикли да разговарате као са каквим живим створом, ви ћете у њој открити складне мисли које се допуњују једне с другим, и смисао свакога редића прошириће се за вас. Јер, љубав обасјава; књига са којом сте се спријатељили јесте као отворено око које ни сама смрт не затвара, и у коме се вазда види у једном зраку светлости најдубља мисао једнога људског бића.“

И таква критика, интелигентна, не непристрасна, јер је то немогуће, но широкогрудна, „пространа као свет, широка као природа“, симпатична за све појаве разноликог духа

¹ M. Guyau: L'art au point de vue sociologique. Paris, 1889. p. 51.

људског, решена све да тражи и све да каже, критика која се ослања не на произвољна и сува правила или на лично, пролазно и ћудљиво расположење, но на широко, оверено искуство, на савесно испитивање суверених чињеница и на науком утврђене законе људског духа, једна таква позитивна и реална критика је на сигурном путу стварања.

. : . . .

СТЕВАН СРЕМАЦ.

КЊИЖЕВНА СТУДИЈА.

Када би широка књижевна публика наша имала у једном плебисциту да каже кога сматра за највећег српског приповедача и чије књиге су њено најдраже штиво, несумњиво је да би највећи број гласова добио Стеван Сремац. Ретко је ко у нашој књижевности тако брзо стигао до тако великога гласа, и последњих година нико код нас није више и радије читан. И колико је он уживао симпатија међу српским читаоцима најбоље и најдирљивије се видело приликом његове нагле и трагичне смрти. Бесмислен, луд случај бацио га је на самртничку постељу, и док је он умирао, тамо далеко, под Озреном, у малој белој кућици, под стогодишњим зеленим орасима и уз жуборење старог студенца, док се он, који се у животу тако слатко смејао и који је засмејавао цео један народ, превијао у страшним загрљајима смрти, цела Србија је са зебњом и страхом пратила његово

болно мучеништво и продужену агонију. Његова смрт је потресла свакога који га је знао и читао, и сви листови, и они са којима је као публицист био у љутоме рату, забележили су његову смрт као велики национални губитак.

Ни о једноме нашем покојнику није се толико и тако писало као о њему. Приликом његове смрти десило се, оно што је Матавуљ лепо назвао експлозијом „познате српске неумерености.“ Узели су да га ожале и звани и незвани, и упућени и неупућени, и они који су са њиме дане и ноћи проводили, и они који су га знали по фотографијама, и они који су га пратили у целом његовом раду и они који су од свију његових дела видели само *Ивкову Славу* на позорници. Листови су му посветили целе бројеве, испуњене стихотворењима опскурних „песника“ у његову част, „штудијама“ новинарских репортера са књижевним претенсијама, апокрифним анекдотама о његовом животу, у којима је Сремац представљен као неки предузимач при каквој суботној вечери или ковачки калфа „плавога понедељника“. Листови су били широм отворени свакоме ко је могао само „пером возити“, како су говорили наши стари, и профани и профанатори, својом прозаичном поезијом и лиричном прозом, заглавили су ступце новина, излили су сву своју новинарску дубину и сву своју

кафанску духовитост, сву песничку вештину песника из шестог разреда гимназије и сву оригиналну реторику чланкописаца у вечерњим листовима. Покојник, који је био човек од духа, да је прочитао све што се о њему и на његов рачун написало по његовој смрти, осетио би се као његов Ибиш-ага чију је врлину у новинама лирски описао буцаклијски адвокат Јевђо Мићовић; а да је видео колико се „неких“ бусало у груди и запевало над његовим гробом имао би диван материјал за један пандан *Ијевој слави*, који би свакако назвао: *Сремчева даћа*.

Међутим, о Сремцу се данас може рећи много више и много позитивније. Ми данас имамо једну врло добру и потпуну библиографију свега што је Сремац написао и што се о њему написало.¹ А посмртне хартије Сремчеве, које са пиететом чува његов пријатељ Г. Милорад Павловић, његове бележнице, белешке, оцртани, започети и довршени радови, исечци из новина, писма пријатељска и породична, сви писмени остатци једнога пуног живота, помажу више по ишта да се разуме оригинални писац и човек који их је писао.²

¹ Урош Џонић: *Библиографија о Стевану Сремцу, Српски Књижевни Гласник*, 1909, књ. XXII, бр. 198--199.

² Г. Павловић је са љубазношћу ставио на расположење писцу ове студије сву посмртнину Сремчеву, на чему нека му је велика захвалност.

I

Стеван Сремац био је професор историје, и то се одмах и јако опажа на његовом књижевном раду, по знатном броју историјских приповедака које је написао, а нарочито по култу прошлости и историјском традиционализму којим је задахнут сав његов књижевни рад.

У детињству он је добио историјско васпитање, од свога ујака Јована Ђорђевића, професора историје на Великој Школи, оснивача Српског Народног Позоришта у Новом Саду, писца алегорије *Маркове Сабље* и химне *Боже Правде...* На Великој Школи, у Филозофском Факултету, Сремац се најрадије и највише бавио историјом; из његових испитних оцена види се да је са нарочитом пажњом радио српску историју, поред словенске историје, естетике и психологије, а да је мало пажње обраћао природним наукама и политичкој економији. На професорском испиту полагао је као главни предмет српску и општу историју, а домаћа тема била му је за тај испит *Самодржавна властела у старој српској држави*. Већи део његове домаће библиотеке састављен је из дела историјске и филолошке садржине. Своја школска предавања из српске и опште историје радио је са много пажње и савесности; некоја од тих предавања израђена су тако пот-

пуно да би се могла штампати. У хартијама његовим налази се израђен уџбеник за нову светску историју, а забележено је да је био израдио и уџбеник за српску историју. Помиње се такође да је као своју приступну академску беседу хтео да говори о Цару Јовану. Поред тога, у његовим рукописима налазе се израђене историјске ствари које није штампао, од већих ствари превод *Словена* од П. Миљукова и оригинална историјска студија *Друштвено сјашње Срба у Средњем Веку*, израђена по писаним споменицима и народним песмама.

За Сремца историја није била занат, но једна велика страст. Не наука, него поезија, не истраживање истине него моћно средство за национално васпитање. Он у њој није тражио нагу, суву истину, но оно што улева лепо поетско осећање, што даје утехе у невољама садашњости и што крепи за борбе у будућности. У великом двобоју који се код вас водио између праве, озбиљне, „неродољубиве“ историје, којој је на челу био Иларион Руварац, и „патријотске“ и традиционалистичке историје, коју је у практичној националној политици заступао Милош Милојевић, а у науци Панта Срећковић, Сремац је сав, из дубине свога бића, искрено, готово фанатично, био на страни традиционалиста. П књигу своје збирке *Из књига старославних*,

поетизованих догађаја из народне прошлости, он је посветио „Успомени Милоша С. Милојевића, који „народ љубећи презрен бјаше сам“ (Ј. С. Поповић)“. Своје схватање историје Сремац је врло добро изнео у чланку *Сјогодишњица Јована Рајића*:¹ „Каква грдна разлика између наших старијих историка које је на посао покретала само жеља да *свој народ прославе*: и данашњих наших многих историка које покреће лична сујета и грозничаво се журе, да ма по како скупу цену светих интереса народних *себе прославе*.“ Симо Матавуљ прича колико су Сремца болели резултати наше модерне историографије, који су разбили легенду о издаји Вука Бранковића, скинули вео поезије са прошлости Црне Горе, а јегарског мученика, Ђорђа Бранковића, „последњег Бранковића“, у којима се више од века и по гледало оличење судбе и страдања српског народа у Угарској, свели на неку врсту Димитрија Лажног и Шћепана Малог. „Ко је имао прилике видети Сремчево огорчење кад би се повео разговор о тим стварима, тај је истом могао поступно познати фанатична приврженика српских традиционалних догама, доследног љутог противника свега онога „чему још није време“ код нас...“².

¹ *Српска Застава*, 1901, бр. 15.

² † *Стеван Сремац. Летопис Маџице Српске*, 1906, књ. 239, стр. 111.

О том Сремчевом традиционализму у области народне историје постоје две занимљиве и аутентичне анегдоте. Једну је, по његовој смрти, објавио један београдски лист:

„У Српској Историји Љ. Ковачевића и Јовановића пише о Душанову законнику на једном месту. „То је збирка саборских одлука у разним гранама државнога живота, а *ни по што* законик...“ Узео Сремац ту књигу, подвукао речи *ни по што*, па показује колегама и љути се: Како људи не воде рачуна рачуна, о тежини појединих речи! Зар се оно не моглоше казати друкчије већ овако цамбаски! Као да ће пропасти Српство, ако неко од ђака помисли о тој ствари и мало лепше! Тако се пише само на стаклетима, у којима је отрев!“ Другу анегдоту причао је радо сам Сремац. Пред књижаром М. Стајића у Београду застала су два ђачића из нижих разреда гимназије. Загледали су се у излог, и један од њих показује: „Гле, *цар* Лазар!“ Његов мали критични друг одмах га поправља: „Није *цар* Лазар, него *кнез* Лазар!“ Још мали приврженик Руварчеве школе није ни довршио своју критичну примедбу, а иза леђа зачу ни малу родитељску псовку а на својем образу тешку руку ражљућенога Сремца који се ту случајно десио.

Са толико љубави за народну прошлост, и са таквим схватањем историје, разумљиво је што је Сремац почео и сам радити на историји, и то на традиционалној и поетизаваној историји, намењеној националном васпитању. Први његов рад јесте *Владимир краљ дукљански*, који је изашао у *Босанској Вили* за 1888 годину. Први његови радови за читаве четири године, са изузетком политичке сатире *Ессе хото*, јесу та поетска препричавања старе српске историје. Од тих његових историјских приповедака хронолошким редом, изишле су: *Рајко*, *Владимир Дукљанин*, *Војислав Травуњанин*, *Краљ Драгућин*, *Заборављени Обилићи*, *Свјетлан Томашевић*, *Последњи Бадњидан*, *Часлав*, *Велики Жујан Власимир*, *Праведникова молитва*, *Смрт цара Лазара*, и недовршени радови: *Константин Бодин* и *Немања*.

Тада је Сремац засновао свој циклус *Из књига староставних*, који је доцније у шест свезака, као своје „књиге за народ“, издала Матица Српска у Новом Саду. Он је ставио себи за задатак да у успоменама славне прошлости нађе утехе за беде и ругобе садашњости, и да изрођеним потомцима покаже као пример врлину и снагу предака. Он жели да из орлових крила ишчупа перо, па да њиме опише „предака наших славу, која се у небо

дигла и орлове надлетјела.“ Свога *Војислава Травуњанина* почиње са овим речима: „Да ми даде Бог вичну руку и јасно грло Бујаново, затражио бих струне Даворове, *окренуо бих се и од худе садашњости и вратио се у древну и славну прошлости нашу*, и запјевао бих славна дјела Војислава Травуњанина, сина Драгомирова...”

И он је узео на се да буде балд или скалд српскога народа, да опева целу крваву и велику прошлост народну. И он је то учи- нио онако како је певао у *Владимиру Ду- кљанину*:

„Додирни милогласне струне, Бујане пје- снице из древних времена, и запјевај нам пјесму из старина, пјесму о љубави Владимира и Косаре, и приповједи нам жалосну кончину дана њихових. Јер су старе песме слатке као мед и миле као славујево пјевање, кад га по- вјетарац донесе до нас помјешана с мирисом ружиним, у тихим звјезданим ноћима. А душа наша жељна је пјесме као жедна њива кише, као цвјетна пољана росе јутарње, као мрачно дрво топлих зрака сунчаних.“

Историјско-књижевни радови Сремчеви ове врсте нашли су великих и одушевљених по- штовалаца. Рекло се за њих да су „алеми српске књижевности“; Др. Љубомир Недић тврдио је да су приче *Из књиге старо-*

ставних „дело, које ће га најдуже надживети“.¹

Само, данашње стање ствари доказује да никако није тако. У тим историјским приповеткама Сремац је узео на се да велом зрачне поезије обавије сува причања старих хроничара, да лирским дахом задане и оживи славне покојнике, онако као што је, много не поетичније и несрећније радио Јаков Игњатовић у *Краљевској Снаси* и *Дели-Бакићу*. Постоји још мишљење да је Сремац пишући те приче, поред песничка надахнућа, имао и непосредан, практичан школски циљ: „Као професор наставник историје видео је, како су нам историјски уџбеници састављени их сухопарних историјских факата и фрагмената, па их је почео својом творачком маштом и оживљавати и попуњавати“...²

Било како било, он је узимао оскудне податке из старих хроничара, Константина Порфорогенита, Кедрина и попа Дукљанина, и од модерних историчара, Љубомира Ковачевића и Љубомира Јовановића, Панте Срећковића, Венијамина Калаја, Чедомиља Мијатовића, и поетски развијао чињенице које је код њих

¹ Из књига *староставних*, IV. Нови Сад, 1907. Предговор Др. Милана Шевића, стр. 6.

² Михаило Ђорђевић: *Сремац као историк*. *Српска Застава*, 1906, бр. 183.

нашао. И све те ствари радио је на један исти начин: словенска митологија, архаизми у речима и у реченичним обртима, библијски стил како га је Ђуро Даничић код нас дао, са инверсијама и са редовним почињањем реченице са *и*, и то у јужном наречју, локална боја како је могао наћи код писаца који су се бавили најстаријом словенском прошлошћу, свечан реторски стил, готово „слободни стих“, са музиком речи и балансовањем реченица. То су обичне процедуре његова стила, то су његови стални књижевни ефекти.

У те приповетке Сремац је уложио много труда и ставио велике амбиције, али то му не само није најбоље што је дао, но је у опште посао осредње вредности. То није ни историја ни литература; за историју то није довољно научно, основано на чињеницама и интимном и детаљном познавању доба које се описује; за литературу није довољно књижевно, јер Сремац није имао ни маште, ни велике осетљивости, јер се ограничавао на једнолике реторске амплификације, усиљен патос врло површну и бледу локалну боју, и лаке ефекте са фразама и звучним речима.

Паметни Матавуљ врло је јасно видео „неуспех Сремчевих историјских приповедака“, и врло тачно је писао: „Сиромах Сремац! Како га је болело због те немарности публике према

његовим историјским приповеткама, у које је унео више своје душе, већма труда уложио, него у потоње своје хумористичне приче! Зато су му ближе биле срцу. И како дира човека то, што се Сремац, пошто га *Ивкова Слава*, *Вукадин*, *Пой Тира* и *Пой Џири* итд. изнесоше на глас, ипак, кад и кад, враћао свом првобитном извору и начину причања¹.

Одиста, велика публика је по своме често срећном инстинкту осетила где је права вредност Стевана Сремца. Прве његове историјске приповетке биле су примећене и читане, али њихов успех ни из близина није био такав као што је био успех доцнијих хумористичних прича и романа. Приче *Из књига сѣларосѣавних* могу бити врло добро штиво за „књиге за народ“ и читанке за одрасле децу (сам Сремац је неколико од тих прича штампао у дечјим листовима), али неке веће, ни апсолутне ни релативне, књижевне вредности немају. То је био један неуспех иначе даровитог Сремца, али и један неуспех целе данашње српске књижевности. Срби, раса која има иначе тако живу машту, и који су у народним песмама показали толико историјског осећања и епске маште, нису у стању да даду ни еп ни историјски роман, заостајући на том пољу иза Хрвата, који се

¹ *Лешојис Машинце Српске*, 1896, књ. 239, стр. 114.

могу поносити *Смрћу Смаила аге Ченгића* и романима Аугуста Шеное. Као и толики наши писци који су чинили покушаје, и Стеван Сремац је промашио, али у накнаду успео је потпуно у хумористичном роману, уносећи поврх свега, своје историјско осећање и национални традиционализам у оцене и приказивања доба у којем је живео.

II

Традиционалист у историји, Сремац је био традиционалист и у политици, којом се много и са страшћу бавио, више и већма но и један приповедач српски. Он који иначе у приповетци није волео да проповеда и моралише, он који је са много благости а често и симпатија описивао алкохоличаре, пропалице, варалице, каткада и лопове, у *Аци Грозници* на пример, — био је опор и општар када је била реч о политичким противницима. Иначе питом и добродушан човек, Сремац је постајао свиреп када је била реч о онима које је Љубомир Недић са сувереним презирањем називао „народним људима“.

Овде, где се говори о Сремцу као политичком сатиричару какав је у приличном броју његових приповедака, неће бити речи о његовим многобројним политичким и полемичким чланцима, који су, под именом „Рабоша“, „За-

писа“ и „Стрелица“, изилазили у партијском органу *Српској Застави*. Он их је писао у једно узбуркано и страсно доба нашег политичког живота, у мутно време пре и после 29 маја 1903 када се један престо љуљао а други се са тешкоћама утврђивао, и када су биле дирнуте толике традиције, понижене толике амбиције, упропашћени толики интереси, када су се страсти страховито распламтеле и старе мржње толико набујале, да је српска штампа изгледала као крваво разбојиште завађених варварских племена. Опако како је без мало цео свет тада писао, писао је и Стеван Сремац. Политички пријатељи његови били су пали на ту несрећну мисао да те његове политичке чланке прикупе и издаду у једној књизи. То би била најгора услуга која би се са пријатељске стране могла учинити писцу *Зоне Замфирове и Пвкове славе*, јер анонимно добацивање свирепих личних увреда политичким противницима, безмерне мржње према људима другог мишљења, изрази плахе душе једног страсног човека, писани у једно пометено и раздражено доба, ни мало не чине част Сремцу, ни као човеку ни као писцу.

О тим написима у једној књижевној студији не може и неће бити речи. Али, како Сремац није био само простосрдачан и добродушан хуморист, него и насртљив политички

сатиричар, како политика заузима и сувише места у његовом делу, његове политичке идеје унете у приповетке имају се изнети, испитати и претрести.

Пре свега, његов политички антидемократизам, ако се не може бранити или извињавати, у сваком случају може се објашњавати. Сремац је поникнуо у једном делу српског народа, који је много био верски гађан, чија је народна особеност била изложена великим опасностима и чији опстапак се непрестано палази у питању. Тај свет, чија је најближа прошлост сва у гођењима и страдањима, и који мора да води очајну борбу за опстанак, у недостатку чега другога, ухватио се за веру и националне традиције. На тај начин српски национализам у Јужној Угарској, у току векова, самим историјским развитком, добио је извесан конфесионалан и традиционалистички карактер, и поред свега антиклерикализма и либерализма Светозара Милетића и његових другова. И ако је српска раса у Јужној Угарској дала тако напредне и ослобођене духове као што су Доситеј Обрадовић, Змај Јован Јовановић и Ђура Јакшић, ипак је она духовно плашљивија и спутанија но српска раса у Србији, где ни верске опасности ни традиција нема, и где се гледа само на садашњост и будућност. Сремац је у политици потпуно сачувао менталитет

једног старинског „родољубца“ и „црквара“ из Војводине, и она духовна слобода, критички дух и новаторске и реформаторске склоности нове Србије, историјски тако објашњиве, њему су изгледали мрски и антинационални.

Затим, Сремац, по нагону увек традиционалист и непомирљиви националист, стајао је под јаким и сталним утицајем свога „ученог, патриотичног и благонаравног ујака Ђорђевића“¹, за кога је имао синовље захвалности и истински култ.² Јован Ђорђевић је био омладинац и либерал, али као готово сви Војвођани припадао је омладинској десници, која се мало слагала са Србијанцима, омладинском левицом, као што су били Владимир Јовановић и Милан Кујунџић. Колико је Ђорђевић, поред све своје либералске етикете, био нелиберал, најбоље се види из његове критике на *Историју Светла* Милоша Зечевића. Ђорђевић, као

¹ Живан Живановић: *Стеван Сремац Босанска Вила*, 1907, бр. 1576 стр. 226.

² У Сремчевим рукописима налази се израђена биографија Јована Ђорђевића. У *Српској Застави* је жучно напао Милана Ђ. Милићевића што је у *Поменику* мало и ладно говорио о Ђорђевићу, и да би му се осветио написао је *Причу о томе како је један књижевник појео мецената свог*. Кад се у *Дневном Листу* једном приликом посумњало у књижевну вредност химне *Боже правде...*, Сремац је више но љутито одговорио и узео у заштиту свога ујака.

и у свему, тако и у политичком погледу, утицао је на свога нећака. А када је он 1892 умро, Сремац је потпао под велики духовни утицај Љубомира Недића, који је у политичким идејама био још назаднији, а у политичким мржњама још плаховитији. И својим нагоном и васпитањем Сремац није могао волети нове идеје које су стале у српском друштву ширити око 1870 године. Социјализам и реализам Светозара Марковића од седамдесетих и радикализам и демократизам осамдесетих година имали су у њему одсудна и непомирљива противника. Он је нове идеје политичког и социјалног ослобођења сматрао као једну аберацију мозга, као болесну фантазију, као издајство „заветне мисли“ и рушење „основа снаге и величине српске.“ Цео покрет био је за њ дело „усијаних глава“, незадовољних амбиција, ниских страсти, материјалних интереса, груписање свих сила расула, хаоса, нереда и нерада у српском друштву.

Сремац је само по имену био либерал, ако се узме реч либерал у етимолошком смислу саме речи и шта он значи у Европи. У ствари, он ни мало није марио за слободу и уставност, и његов политички идеал је била она велика, никада неостварена и неостварљива утопија о „просвећеном деспотизму“. Он је држао да српском народу треба један такав „човек

Провиђења“, који ће све воље подјармити својој гвозденој вољи, који ће место закона ставити свој велики ум, и мислити, хтети и радити за целу земљу и сав народ. И што је најпарадоксалније, за Сремца је такав човек био краљ Милан, најгори владар којег је обновљена Србија имала, и чији је сав живот и рад најбољи аргуменат противу „просвећенога деспотизма“ и злосрећне теорије „господарево воље“!

У Јусуф-агиним политичким назорима нису само назови нишкога Турчина Јусуф-ага, који, као и Ибиш-ага, неће „европску правцу, не трпи да му европски жагор нарушава његов дремеж и тишину...“ То што Јусуф-ага говори јесу у исти мах и политичке идеје Стевана Сремца. Краљ Милан је ту за Сремца „једна импозантна, у истини трагична личност у историји нашој“, он је „Мученик“ и „Краљ Лир“. Јусуф-ага се буни против „српског чуда“, кога „у бели свет нема“ : владара „напудили“, а сеоској фукари дали право, и — о ужаса! — бивши агин чивчија постао је народни посланик! „Мој чивчија, ете, писује краљски закони.“ Сиромах Сремац! Сиромах Јусуф-ага! И један и други нису доживели да виде како је „српско чудо“ прешло границу код Ристовца, и како је у лето 1908 и пролеће 1909 фукара оборила и у ропство бацила и самога Падишаха, Калифу свију Правверних, и како „чив-

чије“ и у самом Стамболу пишу „царске законе“. Јусуф-ага, ако је чудом јоште жив као мухадир негде у дну Маћедоније, пошто је доживео и „турско чудо“, има још да се теши да се по његовим идејама влада бар у Средњој Африци.

Сремац у приповетци има својих врло отворених симпатија и антипатија. Он има мало позитивних симпатија, и од њих су карактеристичне: „душевни Турчин“ и дискретни добродошлица Ибиш-ага, и Чича-Јордан, оба у роду јунака Јанка Веселиновића, оних мачванских „божјих душа“ и „слатких људи“, који у „срцу анђела носе“. Али, Сремац има много више антипатија. Он презире професоре природних наука, који су у његовим приповеткама глупаци, и тек у бољем случају сметањаци. Он је без милости за поштаре и телеграфисте, нарочито још ако су „хугисте“. Он не мари за сељаке у опште, на супрот нашим ранијим приповедачима, и није далеко од мишљења Ставрије Призетка у *Ибиш-аги*, који их назива „селски звери и кучики.“ Њему је нарочито мрзак Ужичанин, алапљив, наметљив, безобзиран, који се увек само жали и коме увек добро иде, који од свију државних служба воли бити пандур или цариник, који је у школу вазда „ђак сиромак“ и социјалиста а када уђе у живот расцвета

се његова грабљива планинска душа, да се никада више ничим не да заситити.

Али више од свега Сремац је мрзео радикално-социјалистичког учитеља, и да је као Данте имао да одређује муке у паклу земаљским грешницима он за учитеља не би штедео усијаних верига и растопљене смоле. И није без нарочитога значаја да је Сремац отпочео низ својих сатиричних и хумористичних приповетака једним жучним нападом на напреднога учитеља у једном отровном партијском листу у унутрашњости, и да је тај рад после још два пута прихватао и раширивао.

Један његов политички пријатељ, у органу њихове заједничке странке, испричао је тај случај.¹ Сремац је, као ревизор, наишао на учитеља „који у место српскога родољубља негује политичке утопије индиферентнога космополитизма.“ Он га није реферисао школској власти, „али после није могао довољно да се искали над таким „народним просветитељем“. У кругу својих политичких пријатеља он је причао тај случај, китио га и проширивао тако да је начинио карикатуру учитеља радикалца. Политичким приповеткама се то карикирање противника допало, навале на

¹ Стево Чутурило: *Сремчева прва приповетка*, *Српска Застава* 1906, бр. 264.

Сремца да је штампа и 1889 године у *Старој Србији* (бр. 4) поче излазити „силуета из нових дана“ *Ессе хото* Тај исти тип, готово истим епизодама и речима, Сремац је поново обрадио у *Максиму*, „једној триглавој силуети из наших дана.“ Име учитеља, Максим, казује како га је писац схватио и изнео; у овом случају потпуно се може рећи: *nomen est omen*. У то доба, око 1892, била је на влади странка Сремчевих пријатеља, која се из свих сила трудила да сломије радикалну странку у народу, и зато су била отпочела нечувена и свирепа гоњења учитеља са једнога краја Србије на други. У томе се нарочито одликовао његов „учени, патриотични и благодарни ујак“ Јован Ђорђевић, који је тада био министар просвете. И оно што су други радили силом, министарским наредбама и капетанским казнама, Сремац је довршавао својим сатирима: једни су материјално, а он је морално ударао учитеља.

Максим је писан 1892, „*Лимунација*“ *на селу* 1893 излазила је у плаховитом, готово памфлетском листу Г. Стевана Радосављевића, званог Бдина. Ту је Сремац још већма проширио и *Ессе хото* и *Максима*, и дао жучну карикатуру не само народног учитеља напредних идеја но и саме радикалне странке у опште, достојан пандан *Мом кочијашу* Лазе

Комарчића. „*Лимунација*“ на селу писана је после Првога Априла 1893, и може се мислити у каквом расположењу и у каквом тону. Треба читати само *Новости*, где је та приповетка изилазила, па разумети расположење писца подлистка и тон којим је он изливао своју мржњу на непријатеља који је очет био дигао главу. Исто тако, карактеристично је да је тај партијски роман понова излазио у подлистцима другог партијског органа, *Будућности*, и да су се поводом њега у радикалним и анти-радикалним листовима водиле књижевно-страничке свађе, неизбежно, по самом предмету романа, више страничке а много мање књижевне.

Радња „*Лимунације*“ на селу дешава се 1889, када је сломљени краљ Милан био принуђен на абдикацију и на примање једног демократског устава. Сремац хоће да дâ смешну слику једног политичког фанатика, али и да покаже како, и из каквих елемената створила се радикална странка на селу. Нови учитељ, као његов претходник у *Школској икони* Лазе К. Лазаревића, дошао ја „да окрене све тумбе“ у једном богзна како чесном и мпрном селу, где се „од бир земана“ живело по старом „адету“, „у коме се дотле поштовао и Бог и сваки старији“, а власт према народу била као добар отац према послушној деци. И у самој тој

основи, Сремац није био тачан. 1889 године радикална странка је била захватила сва села, нарочито у Западној Србији, где Сремац ставља радњу своје приповетке; од осамдесетих година она је имала већину у тим крајевима, и то већ радикално село рудничко било је „затровано“ пре но што је Сретен у њ дошао. Нетачно је представљати српско село тако пасивно и покорно, када се има на уму онај низ народних буна против рђавих власти, и Абдулина, и Чарапића, и Ђакова, и Милетића буна, најзад и народни устанак Источне Србије 1883 године. Један наш писац, Милован Ђ. Глишић, који је рођен у србијанском селу, и који је село тако добро познавао, мало другаче је представљао сеоске прилике, страдања од рђаве власти и бездушних зеленаша, но што је то чинио Сремац, рођен у Војводини, одрастао у Београду, који је виђао сељаке само онда када дођу на пијацу. Сремац је у овом делу показао непознавање прошлости, душе и животних прилика српскога сељака, и ништа није наивније но тако површно схватати историјске прилике и социјалне разлоге стварања радикалне странке, чији су корени далеко дубљи, и коју је створило нешто јаче и веће а не читања романа Чернишевскога и брошура Васе Пелагића.

У опште узев, ништа није произвољније и лакше но писати тенденциозне политичке ро-

мане. Процедура је врло проста: идеје које ви мрзите треба да исповеда какав глупак и одвратан човек, и у колико тај човек буде гори и мрскији у толико ће његове идеје изгледати одвратније. И са том олаком процедуром, Сремац је у Сретену нагомилао црте једног глупака, будале и лудака, тако да његове идеје изгледају производи болесних мозгова и неизлечивих кретена. Сретен није само Дон-Кихот, он је пајац за смех, а људи које он скупља то је сав сеоски „лумпен-пролетаријат“ механички клуподери, сеоски кокошари, нерадници крај казаница, мангупи, „ајмане“, „барабе“, дрипци, све што власт гони због нерада, банчења и крађе, све оно што су листови пријатни Сремцу у своје доба називали „шљамом“ „олошем“, и „безгаћницима“. Врло је појмљиво одушевљење које је Сремчев роман подигао у ступцима конзервативних и реакционарних листова. То је могло да буде дело једног доброг партизана, али не и дело једног савесног писца и правичног човека. И није без интереса да Сремац, који је толико био против књижевних идеја Светозара Марковића, дао је једно такво дело „примењене књижевности“ и један у толикој мери тенденциозан и „обличавајући“ роман!

У типу Сретена Сремац није имао среће. Ма колико да је набацао црне боје да на-

чини првим свога несрећнога јунака, ипак у томе није успео. Сам Сремац вели за њ да је „човек добар, мека срца,“ да воли децу, и да гледа да међу њима успех постигне лепом речју, а не бојем, као стари учитељи. Њега гоне са једнога краја Србије на други, као „вечитог Јуду“. „Стојичком мирноћом пакује он своју сиротињу, своје хаљине и силне политичке брошуре (и допуштене и забрањене) у свој шарени црвени сандук, увезује креветске ствари у ћебе, а даске и ногаре уједно и креће се и одлази на ново место...“ Узалуд Сремац пакосно вели да је он као врана из басне, која оставља укаљано старо гнездо и иде ново да укаља, узалуд га иронично назива „неуморним поборником и заточником слободе, истине и правде“, ипак Сретен, и тако карикатурисан и исмејан, улева поштовање. Па какви су тек злочини за које га писац оптужује! Сретен верује у природне науке и скупља бубе и биљке; у школи се држи начела модерне педагогике и предаје методом очигледне наставе, он се дружи са сељацима и труди се да буде и њихов учитељ, а не само учитељ њихове деце, и за ону бедну платицу он се даје сав просветном и културном раду. Он верује у демократију, и идеале грађанске слободе, човечанског братства и социјалне правде, и у цепу носи Чернишевскога *Шта да се ради* и

Швајцарску и њен устанак. Он организује демократску странку и обара стару општинску управу. И шта више, он тражи оснивање занатских школа и верује у „могућност шећерне фабрике“ у Србији! А све су то страшне утопије и превратне мисли, због које једнога човека треба приказати идиотом и приковати га на срамни стуб, а цео један покрет, који је захватио без мало сав народ и сву интелигенцију, безумљем и издајством „заветне мисли“.

Најзад, Сремац се огрешио не само о историјску истину но и о обичну правду. Он се, — и то је најзанимљивије, — огрешио и о традиције српске и о своју рођену странку.

Он је мислио да погађа социализам седамдесетих и његов дерват радикализам осамдесетих година у Србији. Али он је ишао много даље, и погађао и друге. Јер, од како је српски народ ушао у модерну културу, наши најбољи људи били су задахнути сретеновским идејама духовног, политичког и социјалног ослобођења, што чини суштину модерне културе, и наша скорашња прошлост пуна је Сретена.

Сретен је оснивач наше књижевности, раскалуђер и антиклерикалац Доситеј Обрадовић, чије су књиге калуђери спаљивали, који је поставио себи за задатак „слободно мислити и сврх сваке вещи расуждавати,“ и који је

грмео против „старих мненија и обикновенија“ и „старих плеснивих и зарђатих обичаја“. Сретени су били наши писци са краја XVIII века који су се под именом *националиста* борили против конзервативаца и клерикала, *сугевераца*, како су их онда звали. Сретен је Вук Караџић, који, као јунак „*Лимунације*“ *на селу* у каквом допису против капетана, довикује кнезу Милошу: „До год ви имате власт свакога по вашој вољи без икаква узрока погубити, узети му што има, или макар што од његовог имања, и срамотити га, дотле и народ има право како му буде могуће чинити од Вас и од Ваше дјеце што му је воља...“ Он сасвим сретеновски позива кнеза да Србији да устав и слободе, иначе ће доживети да ће се бунтовницима Милоју Ђаку и Чарапићима „споменици у Србији дизати“, и да ће се сви они који су се борили против Милошеве тираније славити „као мученици за правичу и слободу народа српског, много већи него да су изгинули на Мишару и Делиграду, или макар на ком другом мјесту против јавног непријатеља...“

И што је најнезгодније за Сремца, шта је Сретена међу политичким пријатељима његовим! Оно што су Јеврем Грујић и Јован Илић говорили 1848, то је оно што је Сретен говорио 1889. И млади либерали који су се борили против олигархије Александра Кара-

Ђорђевић и апсолутизма Михаила Обреновића, „турскога пандура“ по њиховим речима, и који су, како су сами говорили, учили народ „срицању слободе“, били су исто тако Сретени као и социјалисти и радикали седамдесетих и осамдесетих година. Сретени су либерали када 1862 за почасне чланове Друштва Србске Словесности бирају, поред Гарибалдија и Мацинија, Герцена и Чернишевскога, и који се у женевској „Лиги за Мир и Слободу“ боре против „експлоатације човека човеком“, за светску републику и међународно братство. Сретен је Владимир Јовановић, теоретичар српскога либерализма, када пише против „готована“ и „господе“ који знају само ударати „намет на вилајет“, који немилосрдно „арче благо народно“ и „азијатски троше и дангубе.“ Сртен је и сам Панта Срећковић, када са катедре Велике Школе, сасвим пелагићевски, жигоше оне „који само од туђе муке живе“ и велича револуције које уништују „свакојака угњетавања народа, бирократије и угњетавачке остатке средњевековне аристократије.“ И сем тога, код најбољих од наших новијих писаца, код Змаја, Јакшића, Милована Глишића, Војислава Илића Јанка Веселиновића, да се ситнији и не помињу, колико сретеновства!

И што је још понајлепше, тај несрећни Сртен, који треба да представља тип радикал-

социјалиста српског, не говори језиком Светозара Марковића, него језиком либералиога историчара Милоша Зечевића, чија је *Историја Света* била главна духовна ризница либералнога слободњаштва у Србији. Када Сретен пише: „Напред! то ће ми бити девиза да од ове Вандеје начиним *Жиронду*“, када се на својим дописима потписује „Пивар Сантер“ и „Глумица Терања“ он то не црпе из *Србије на Истоку* и *Шта да се ради*, него из „Зечевића Историје Света“, како сам Сремац на једном месту признаје.

Свирепо би било на томе дуже заустављати се, али није без интереса показати како је традиционалист Сремац устајао против једне велике традиције нашег духовног и културног живота, и како је у својој страначкој заслепљености, игноришући потпуно и најскорашњу историју, мислећи да вређа своје противнике, тукао своје рођене једномишљенике!

О политичким идејама Стевана Сремца било је овде дуже говора, дуже можда но што би требало, зато што је Сремац на њих много држао, што им је у свом делу дао много места, и што је ретка његова приповетка где није показао своје политичке антипатије. Тај антидемократизам био је његова obsesiја, и он је против радикала и социјалиста писао са исто онолико неутољиве и доследне мржње са колико су некада омладинци писали противу

Турака. Али политичке идеје и тенденције Сремчеве доказују само једну ствар: ускост његовог духовнога видика и ретку, каткада свирепу политичку нетрпељивост. Када би мржња нешто доказивала, „*Лимунација*“ на селу могла би имати неког политичког и социјалног значаја; овако, она је само једна груба карикатура и један суров страначки памфлет, у коме се излио сав гнев побеђених, и који исто толико вреди колико и они агитациони живописи из 1892 године са запаљеним сенима, поткованим бабама и сељацима које радикали бацају у кључалу цибуру. Иначе, поводом свега оног што је Сремац писао у области политике, имало би да се каже исто оно што је славни француски либерални писац Пол-Луј Курје писао о једном своме љутом противнику: „Он ме назива: јакобинцем, револуционаром, плагиатором, лоповом, тровачем, фалсификатором, окуженим и окужавајућим, бесомучником, варалицом, клеветником, памфлетистом, страховитим човеком, ђубретаром, лицемером, крпаром. То је све, ако се добро сећам. Ја видим шта он хоће свим тим да каже: он хоће да каже да ја и он нисмо истога мишљења“...

III

Сремац, рођен Бачванин, постао је по пре васходству србијански писац, и то не писац

северне Србије, која има пуно додирних тачака и сличности са Војводином, но Јужне, новоослобођене Србије, која је у ствари део Старе Србије, и која се толико разликује од краја у којем се он родио. И може бити ништа боље не доказује етничко јединство српског народа, постојање једне душе српске, но чињеница да је овај човек са угарских пустара, са крајње северне тачке српске, тако јако осетио и снажно представио живот старог Ниша и југа српског.

Одмах, по свршеној Великој Школи, дошао је он у новоослобођене крајеве, који су у свему још имали карактер једне турске провинције. Једанаест најбољих година свога живота он је провео у Нишу. Почетак његовог књижевног рада био је у Нишу, и, како вели један његов биограф, „Ниш је место књижевног надахнућа његовог“. Његове две најбоље приповетке, *Ивкова Слава* и *Зона Замфирова*, дешавају се у Нишу, највећи и најбољи део његових приповедака ту се збива, док београдски живот релативно мање описује, а из живота свога завичаја, Војводине, има свега роман *Пой Тиру и Пой Стиру* и омању приповетку *Ацу Грозницу*.

Сремац је Ниш јако и искрено волео, и та његова љубав има дубока корена у његовој интимној природи. Њему, романтичару, наци-

оналисту и традиционалисту, морао се доплати тај живописни и необични Исток, свет који је тек одахнуо од вековног турског ропства, али где је живот остајао у строгим старим формама патријархалности и ауторитета.

Шта је волео у Нишу најбоље се види из онога што није волео у Београду. А то је Сремац врло одређено казао у једном занимљивом чланку о Драгомиру Брзаку, који је у његовим очима био „ишчезли тип старог, отменог оријенталског, јако проређеног београдског друштва“...¹

„Стари србијански Београд, вели Сремац, губи све више и више свој тип. На очиглед нама из године у годину све је мање и мање оних специјалитета његових са којих је тако дуго био занимљив, примамљив и нама и странцима... Све се у свету мења, али ваљда нигде није тако брзо као код нас. И улице и зграде и мењају се и ишчежавају, а са њима и старо београдско друштво и људи старог београдског кова који су то друштво сачињавали, и још мало па ће Београд престати да се зове капија старог чаробног Истока, и биће као и свака друга европска варош пуна филистара и гигерла...“

И он искрено тужи за ориенталским Београдом који нестаје, и којега се сећао из доба свога ђаковања:

¹ Драгомир Брзак. *Правда*, 1904, бр. 4.

„Нема више кривих сокака, нема шарених чешми са жалосним врбама и дафинама унаоколо, нема диванана ни доксата, ни рода по оцацима, ни гугутки по кафезима, ни башта са шандудом! Нестаје либадета и тепелука, фесова и силава, широких плећа и мрких бркова! Не певају се више сокаком песме од љубави, не весели се више крај руменике уз ситну тамбурицу. Још само остао Асан са својом сантуром и севдалијском песмом, остао па се и сам чуди шта га је снашло и где је запао, као неки анахронизам међу овом жгебавом и без духа генерацијом, која нити сама уме да живи и да се весели нити разуме живот и весеље другога...”

Сремац је тако жалио за „старим добрим добом“, као готово сви наши приповедачи, као Јаков Игњатовић за временима „патријархалног карактера“ и „ауторитета у обитељи“, као Лаза К. Лазаревић за старим селом *Школске Иконе* и људима „праоснованих, чврстих, простих принципа, који су исписани у сваком буквару“, као Јанко Веселиновић за „старинским редом“ и „адемом“ негдашњих великих мачванских задруга, као Борисав Станковић, који пред својим данашњим, културом начетим Врањем, у *Сшарим данима* узвикује: „Све је ово тако сирово, масно... Нећу то! Старо, старо ми дајте! Оно што мирише на сух босиљак и што сада тако слатко пада, пада и греје, греје срце...”

Сремац је био сав срећан, што је у Нишу наишао то „старо, добро доба“, још старије, још боље но што га је познао у Београду седамдесетих година. Он се ванредно осећао у том ориенталском и патријархалном свету, у тим источњачким декорацијама и међу тим „људима старога кова“, који су тако срдечно умели да се веселе, у вароши где је у сваком сокаку било ашика и левенти, чочека и ченгија, које су као баханткиње умеле да играју док им севдалије не излепе чело дукатима, па ударе нож у сто и стану избацивати туфек у ваздух. Ту је у колу нашао лепе и чедне девојке, које знају за „девојачко срамување“, које „воле само кроз плот“, којима се удвара само преко сокака, а када играју „Осампутку“ или „Потресуљку“, као у *Зони Замфировој*, „чујеш како звецкају ђердани и дукати и трупкају кондурице и папучице, и шуште свилене шалваре, а мирис од ђулијака се просуо по сокаку, па као магла земљу, притиснуо мирис гледаоце.“ Свом топлином и поезијом коју је носио у својој души Сремац је волео тај примитиван, али срдчан, раздраган свет, чији је сав душевни живот у песми:

Ако пара немаме,
Ока и пол севдах имаме...

Сремац је свим својим душевним и ду-

ховним симпатијама волео тај свет и његов живот, и жалио што се та идила примиће крају, и што Ниш, из свога живописнога, светлог и топлог Истока, прелази у суви, безизразни, „хладни и бездушни Запад“, као што је стари Београд учинио. Сремац, и ако сам *јабанџија* и *белосветски*, узео је на се да опева то весело „живување“ старих Нишлија и поезију старогa Ниша која у неповрат одлази. У *Исковој слави*, вели он, хтео је да очува једну „слику из веселих и безбрижних дана старогa Ниша; једну слику старих и добрих Нишлија, оних дана које је мутна Нишава шумом својим однела у Мораву, Морава у Дунав, а Дунав далеко негде; ишчезлу слику оних дана који се нигда више неће вратити као ни младост наша...”

И Сремац ће остати веран том завету и програму који је дао у једној од својих најранијих приповедака. Он ће боље и потпуније но ико описати стари, весели Ниш, његове забавне и на песму и весеље вазда орне „старовремске“ људе, чорбације, хаџије, „еснаф-човеке“, „ђувеч-кардаше“, „душевне Турке“. У своје дело унеће он много локалне боје, и то често дречеће локалне боје, и диалекта више но што је то до њега и један српски писац чинио. Сав тај свет приказује он у лепој слици, и његова слика ста-

рога Ниша испашће као лепа идила, онака каква је слика мачванског села у Јанка Веселиновића и слика старог Шапца у Лазе К. Лазаревића. И као пуна супротност са тим идеалним светом, доћи ће слика нове Србије, рђавог, новог доба, чији је символ Ужичанин или Драгачевац, буџаклијски адвокат, пискарало дописа по новинама, наравно радикалац и Пелагићевац.

Консервативни и традиционалистички дух Стевана Сремца згрожавао од те прљаве поплаве новог доба и нових идеја, и као његов чорбаци-Таско у *Зони Замфировој* он је био готов да затужи: „Битиса ни се све, снајка Јевде! Све ни битисаше: и варош и чаршију, и село, и цркву, и кућу, и стар адет, и стари чес', и старо живување — све ни, бре брате, битисаше јабанџије...”

И када је у Нишу у велико почело нестајати и ниских кућа и кривих улица, и фесова и силава, када је „плек музика“ стала потискавати дахире и зурле, а мађарске и немачке кафешантанске певачице чочеке и ченгије, и још када су се међу самим „еснаф-човецима“ стали јављати радикалци, — Сремац је дубоко уздануо, као Ибиш-ага мануо руком, рекао „кмет“, и оставио Ниш да се више никад у њ и не врати.

IV

Још раније Сремац је упоређен са Јаковом Игњатовићем. 1899 године, Г. Момчило Иванић, у предговору *Милана Наранџића*, у издању Српске Књижевне Задруге, обележио је Сремца као „књижевна последника“ Јакова Игњатовића. Зна се да је Сремац, поред Сервантеса и Гогоља, много ценио и Игњатовића,¹ и његове романе стављао је у најбоље производе српске књижевности. У *Српској Застави* за 1901 (бр. 8) написао је чланак *Нали нехати*, у коме је замерио што Срби ништа не чине да се њихови књижевни производи познају на Западу. И као најбоље што би се из српске књижевности могло изнети пред страни свет, он поред *Горског Вијенца* наводи „неке приповетке од Ђ. Јакшића, Јаше Игњатовића и Лазаревића“, којима бисмо „светла образа стали уз остале народе.“

Са Јаковом Игњатовићем Сремац има пуно заједничких црта. Обоје су из Угарске, са периферије српске, оба су убеђени конзервативци, оба пишу у исти мах и поетско-историјске приповетке и хумористичко-реалистичке романе. Али оно што је обојици нарочито заједничко, то је њихова љубав за прост свет,

¹ Сретен Пашић: *О Стевану Среману. Летопис Матице Српске*, 1909, књ. 257, стр. 19.

за мале људе, за мали пук. Сремац је сам дете из народа, отац му је био кројач и сиромаш човек, и у раном детињству упознао се он са животом, радостима и жалостима простог света. Доцније, по свој природи плашљив, повучен у себе, са дивљачношћу остарелог самца, он се склањао од углађеног друштва, отменог света, мрзео форме, конвенције, норме и етикецију, и бежао најрадије међу просте, природне људе, који живе без великих церемонија, код којих има више грубости, али више природности и срца. „Ништа ми није горе, причао је сам Сремац Светозару Ђоровићу,¹ него доћи у швапски хотел, међу господу са наочарима, штаповима, рукавицама... *Тамо сам као свезан...* А ја хоћу да сам комотан, да мирно могу попити чашу вина, запалити цигару и као човек разговарати са друштвом, не бојећи се да ће ми когод нешто замерити...” Сремчев биограф Живан Живановић прича: „он није никад волео кафане, у којима дочекују госте са хладном учтивошћу. Он је ишао тамо где су се могли видети људи какве је он у својим приповеткама износио. Где год беше и трага од неке етикеције, тамо

¹ Светозар Ђоровић; *Стеван Сремац у Мостару. Летопис Матице Српске*, 1906, књ. 239, стр. 77.

Сремац не вољаше ићи, сем на силу и велики хатар“.¹

Као готово сви наши писци од последњих двадесет и тридесет година, као Војислав Илић, Јанко Веселиновић, Милорад Митровић, Радоје Домановић, и Сремац, сасвим романтичарски, већма је волео вулгарност од баналности. Он бежи из пристојног света, воли малу кафану, где има доброга пића и забавних људи. У тим кафанама Сремац налази свет који му је драг. Он има пуну романтичарску мржњу на „ћифту“ „бирократу“ и „филистра“, на све људе педантне, званичне, укочене и углађене, на све који хоће и траже параду и почести. У *Чесној Старици* он је свиреп према оном „угледном грађанину“ и „уваженом домаћину“, чија је пратња, са поворком попова, с рипидама, затварањем дућана и посмртним беседама, једна буржоаска апотеоза, а који је био одвратан зеленаш и душегубац, који својим укућанима, када првога не плате кирију, у сред зиме скида прозоре и врата, и насрће на женску децу својих бедних укућана.

Сремчев свет то је средња и сиротна класа, „дружески“ људи, „свет који и не зна да има нерве, а камо ли да је нервозан,“ и у коме

¹ † *Стеван Сремац, Босанска Вила, 1907, бр. 15—16, стр. 229.*

нема „оних силних моторих момака, који се туже на влажно време и на рђаву кујну, нити оних зловољних моторих девојака, што миришу на камфор и носе памук у ушима...“ Сремац као његов капетан-Марјан воли „оне мале, неугледне по својој спољашњости, али чувене са вина и мезелука кафанице по периферији вароши, или баш у средини вароши, само ако су мале“, али у које се тиска забаван и живописан свет: „ситни мајстори што држе дућан подељен шпанским зидом у два дела, у собу и „веркштат“, са шпархетом у дућану“; мајстори „што по неколико пута дневно долазе у кафану у папучама, са кецељом и огрнутим капутићем, и онако стојећки поручују и одједаред испијају чокањ ракије,“ „пострадали трговци којима је једини циљ сада да покрену и уређују један антисемитски лист, напуштени мужеви којима је жена отишла у поштански и телеграфски курс; истерани ђаци који не смеју да јаве родитељима удар који их је снашао; песници, које садашњи свет и нараштај не разуме“, професори којима руке од пића почињу да дрхте, лекари којима је пракса забрањена, распопи, чиновници који су учинили дефиците, цео један свет *малога пука и бивших људи*.

Галерија типова које је Сремац изнео у својим приповеткама врло је богата. Ту су

практиканти, стари практиканти који долазе на чесму да својој кући воду носе, и млади практиканти који долазе да се удварају служавкама; артиљеријски поднаредници са накривљеном качкетом, којима уштинуте куварнице набијају пуне порције с јелом на главу; путујући глумци који умеју дане проводити о танкој црној кави и који у случајима неуспеха трупе не устежу се да оставе кафеџији „наивку“ у залогу; лепо зачешљани, обилно помадом намазани и тамбури вешти бербери; адвокати буцаклије; одације свију могућих надлештава; војни бандисти; молери пијанице; амали Бошњаци, тестераши Банаћани, ашчије Старо-Србијанци, механџије Цинцари, пандури Црногорци; Цигани што продају пилиће и купине за старо одело; Швабе занатлије који од како се у Србији први пут опили „од тога доба нису се отрезнили“; Чеси апотекари који када говоре српски заплећу језиком, које због тврдоће некојих сугласника, које због јевтине шумадијске ракије. Сремац воли да опишује она прљава дуга дворишта у сиротињским квартовима београдским, где се сруче све народности и сви занати. Исто онако као што је Јаков Игњатовић са уживањем сликао „пургерске балове“, тако и Сремац слика београдске „кромпир-балове“, на којима се при крају „касапи споречкају због дама са ковачима или

шлосерима,“ и које полиција окончава са: „Фаджеронт! Даме назад, господа напред!“ И гледајући и сликајући тај свет, Сремац осећа оно што је казао када је описивао свадбу Раде шмита и служавке Мице, у *Мици и Микици*: „Једно ванредно симпатично и пријатно шаренило. Па тек разговор! Није то онај хладни досадни и глупи разговор по олендорфовој методи, који се обично чује међу елитом нашом.“

Макако да је тај свет који Сремац описује разноврстан, живописан и забаван, ипак на крају крајева постаје монотono гледати све једне исте људе, готово у истим ситуацијама, и вечно при чаши и у песми. Сремац је на живот и сувише гледао као кафански човек, и живот који он приказује није онакав какав јесте, но онакав какав изгледа када се гледа са кафанскога стила, или, што рекао Г. Др. Миленко Веснић, „кроз призму“ пуне винске чаше. У његовим приповеткама има сувише апчџиница, прчварница, подрума, кафана, механа и биртија; његови јунаци постају речити и занимљиви тек после извеснога броја испражњених чаша, полића, чокања, сатљика, бокала и оканџа. Његови предмети су „крканлуци“ и пијанке „ђувеч кардаша“, који су себи поставили за циљ живота: „бацити у кљун“ и „омастити брк.“ Једна од његових најбољих прича, Њекова слава, јесте оргија пи-

јаних људи, а колико је његових приповедака са монолозима напитих људи пре но што падну под сто, или на улици ударе главом о дирек, или заспе за плотом! За доба омладинског покрета, шездесетих година, ми смо имали алкохолничарску, такозвану „винску лирику“; Сремац је дао образац винске приповетке. Он је био песник наливеног бокала и пунога стола, и готово све његово дело изгледа на какву велику Рубенсову фламанску кермесу.

Затим, заморно постаје она стална и непрекидна шала и песма. Ни у једном српском делу нема толико песама као у Сремца, и рекао би човек да његови јунаци не склапају вилице, и да не певају само када пију и да пију само када не певају. Сремац је хтео и да буде мало другачи, и није био без извесне сентименталне жице. Од њега има преведених елегичних песама, у вези са праменима косе и увелим цветовима који се налазе у његовим хартијама. Али, на њему је као неко проклетство, он је само шаљив писац, и другачи никако не може бити. Од њега има једна сентиментална прича, *Прва Пушкина жалости*, и она подсећа на срцепарајуће приповетке Г-ђе Милке Гргурове. *Пућин шашиа* и *Идеал* су нескладна мешавина комичнога и сентименталнога, и на крају комично осећање остаје јаче и претежније, а сентиментална нота звучи лажно и непри-

јатно. На крају комичнога романа *Пољ Тири и Пољ Сири* долази сентиментална глава о Јуци и Пери, непредвиђена, накалемљена, и која штрчи према свем оном што смо раније читали, потпуно несагласна са свим оним што смо раније сазнали. Сремац не може да види оно што је напор, непријатност, невоља и беда у животу, он види само песму, смех и уживање. У својим идиллама *малога џука* он избегава да прича мучне и црне тренутке његова живота, који су чешћи и обичнији но она весеља која је описивао, но јури да прикаже те људе какви су када се шале и смеју, када певају, када се воле и уживају. *Кир-Герас* је у томе погледу врло карактеристичан. Писац је ставио себи за задатак да опише цео живот свога јунака, у коме је било „пуно свакојакних невоља и напора“, „тешких и немилих послова и појава, као рѣног устајања и гладовања, зиме и врућине, цвокотања и знојења, глади и жеђи; пуно сумњи и грдњи, шамара и батина, жуљева по рукама и масница по леђима.“ Али Сремац неће да прича све то, што би као савестан реалист и веран историк једнога живота требао да чини; он прескаче преко свега тога и јури за шалом и смехом. „Све ћемо то прескочити, или, боље рећи, укратко прећи, једино у тој цели да поштедимо осетљивост нежних

читатеља и чувствителних читатељака; да би им уштедели потоке тако званих „суза жалосница“, које би можда пролили при читању описа свих тих Герасових патња и мука.“

И наравно, када се тако јури за шалом и комичним ефектима, не може се одолети искушењу да се смех постигне и лакрдијашким и вулгарним средствима. Сасвим груба је комика у *Поји Тири и Поји Сйири* како фрау-Габријела губи своје „хозлице“. Сумњивог су укуса места овакве врсте: у *Максиму* „чича-Пера хитно пролази у шљивар, али не да гледа излазак сунца“, или у „*Лимунацији*“ на селу, како се завршују политичке полемике међу женама: „тада обично она „оклеветана“ скочи и стане да се лупа по оној страни коју госпођа капетаница украшава турниром, а на то скочи и она друга па то исто учини.“

Свакако, код Сремца има врло много реализма, и његово дело чини пун утисак стварног живота. Али он је тај живот видео врло једнострано, у његовим најнижим манифестацијама, и његово човечанство представљено је најнижим и најпримитивнијим типовима. И нашто нам је толико потребно да знамо и Јову Ватру, и Цветка Дивизијара, и Ику Силу, и Мицу звану Самицу, и Перку Пеглерку, и Верку Пуцерку, и Белку Трукерку, и Стевку Вешерку! Добро је и потребно да се и у књижевности виде

и те средине и ти типови, треба видети слику човечанства и на томе ступњу, али је заморно и, на крају крајева, непријатно видети само пијане људе, „шалције“ и певаче за пуним столом и алкохолом у глави, изнете само ради слике и ради смеха, без дубље намере и озбиљнијих схватања. Поједине Сремчеве приповетке, када се само за се прочитају, могу да разоноде и насмеју, али када их човек прочита све, добива тежак утисак нискога и прљавога живота. Човек би хтео да се уклони из тих прчварница и ашчаница, у којима све удара на ужежену маст и устајао сир, и те кафанице и механе са задахом јефтина дувана и испарењима просута вина муче човека. И нас бунита слика човечанства у најнижој форми, тај низ фотографија и биоскопских слика, без икаквог проблема, но само ради смеха и забаве! Ми бисмо хтели да бежимо из тог искључивог путног и физичког живота, из тога мравњака најгрубљих и највулгарнијих типова, из тог царства примитивних нагона и ниских страсти, ми бисмо хтели да полетимо из тог земаљског блата у чист зрак, у светлост, у чистоту и у поезију. И нехотично после прочитаног целог Сремца човек се мапна велике *Елегије* Војислава Илића и *Душе* Јована Дучића.

V

Чудна ствар! Сремац, који је у толикој мери био антидемократ, описивао је са великим симпатијама живот простог народа, и, поред све своје у основу романтичне душе и мржње на реализам као духовну струју, у приповетци био је реалист доследније и потпуније но ико. Иначе у толикој мери традиционалист и противник новачења, радио је своје приповетке потпуно модерним методом, као Алфонс Доде са својом „свескама“ (cahiers) и „белешкама о животу“ (notes sur la vie), као Емил Зола са својим збиркама „људских докумената“ (documents humains), који је за собом оставио 90 великих свезака бележака за романе, и који је 1870 Флоберу овако дефинисао начин рада натуралистичких писаца, према „дуго хватаним белешкама“, без удела маште: „Ми смо, далеко од Жорж Сандове, која је као што се вели, седала пред свеску беле хартије, и пошав од прве идеје ишла напред, не заустављајући се, састављајући редом, ослањајући се у свој извесности на своју машту, која јој је доносила толико страна, колико јој је требало да начини једну књигу.“

У посмртним хартијама Сремчевим остао је приличан број бележница („нотеса“), пуних опажања и забележака из реалнога живота, типских речи, карактеристичних фраза, гестова, силу-

ета, типова, анегдота, цела једна збирка „Људских докумената“ и „бележака о животу“.¹ Из њих се види: како је Сремац опажао и осећао спољни свет, шта му је падало у очи и изгледало карактеристично, како је прикупљао материјал за своје приповетке, како га је сређивао, у кратко, из тих бележака даје се видети цео метод његова рада.

Он бележи, често под насловом *Материјал*, особите речи и изразе, живописне, изразите, народне и пословичке, које дају тако локалну боју и реалистички колорит његовим приповеткама. Показујући своју бележницу, он је говорио Светозару Ђоровићу: „Видиш, овде ми је, што се рекне, као *извор* неки, па кад ме засврбе прсти да пишем, а ја узмем бележницу и из ње уносим у приповетку све оно што је згодно. Саветовао бих и теби, да тако радиш, ако већ ниси почео, Згодне теме опажања, кратку карактеристику појединих људи, које сретнеш или познаш, све бележи. То много олакшава посао при писању.“² Тако по листовима његових бележница налазе се и забелешке ове врсте: „Ујела га пчела за језик“; „глумац: игра карактере.“ Из тога он ствара

¹ Реч Г. Милорада Павловића 1906 донела је извесан број од тих бележака.

² *Стеван Сремац у Мостару. Летопис Матице Српске*, 1906, књ. 235, стр. 80.

изразе у својим приповеткама: надуо му се зуб „као заплањске гајде“, био бивен „као дорат мезулански кад је вукао дилижанц преко Плоче“, „пљушти му вода на уста као бандисту на расечен лимун“, „натезе к'о Шваба с гаћама“, навалили „ко мачка на масну сланину“, запео „као дилижанц у макишком блату“, и тако даље.

Он бележи карактерисане пословице, које откривају сав народни менталитет: „Гост и риба трећи дан смрде“; „Женске сузе и пасје рамање све је једно“; „жена и наћве треба да су увек код куће“. Он бележи полустиховане реченице, као „Збогом школо, нисам те ни волђ“, или „Мита Грче што за прију црче“. Исто тако и реченице из диалекта, како их чује на улици и кавани, да их после у целини унесе у своје приповетке: „Ће га утепам како свети Ђурђија аждају“, „јоште три иска па да бидне равно стотина“, „море, видесте ли што је куче“, и тако даље.

Сремац бележи песме које чује и које ће згодно, на одговарајућим местима, знати употребити. Његове бележнице пуне су севдалијских песама, нарочито нишких и маћедонских, које је нарочито волео. У његовим хартијама налази се цела једна збирка слика са лецедерских колача, са стиховима са много славјано-сербских речи и написане старим правописом, са

јатовима и јеровима. Он бележи и радо употребљава старинске „грађанске“ песме, које се данас певају још само у врло простом свету и које се налазе забележене у старим ново-садским лирама од пре шездесет година. И све што чује, све што му изгледа за употребу, он брижљиво бележи, као песму пијаног Чеха у једној београдској занатлијској кафаници („Пева Пемак код Два Побратима“):

Але модем бога и *Светѡга Јована*
 Да ми купи кутију дувана,
 Але модем бога и *светѡга Пастѡира*
 Да ми купи књижицу папира.

Материјал за приповетку скупља са свију страна. У хартијама његовим има лудих и комичних огласа из *Српских Новина* и паланачких листића, фантастичних и неписмених молби упућених Народној Скупштини и појединим министрима. Он је прикупио целу једну збирку политичких изјава и дописа, и када у својој приповетци наводи шта доносе новине, као брачна изјава у *Божитћној Печеници* или крај Сретиног дописа у „*Лимуницији*“ на селу, будите уверени то је преписано готово од речи до речи из наших листова. Сремац мало ради на памет, и осећа потребу да се документује, да пренесе из стварности у књигу. У доба када је писао *Кир Гераса* он се подсећа

у својој бележници: „Читати натписе на старом гробљу, забележити неколико натписа грчких и цинцарских.“

Он бележи гестове, држања личности које види. Он је добар карикатурист, као што сведоче његови цртежи у *Балу у Елемиру*. Он радо узима једну личност на око, прати је у стопу, бележи све што на њој види и све што од ње чује. У том погледу врло је занимљиво како је он месецима проучавао једнога практиканта са киме се у Нишу у једној гостионици ранио. Док је практикант гамањо и разметао се, дотле је Сремац бележио све речи и гестове свога јунака, који није ни слутао шта професор за другим столом пише у својем „нотесу“. С дана на дан Сремац бележи пажљиво црте о своме јунаку, који га је, како изгледа, много забављао:

„Практикант мења презиме у званичним новинама, јер мисли да је баксуз због тога. — Штрајкује (као члан певачке дружине). Добије црне панталоне. — Јури за аконто и турске црквене. — Кад поручује капут, тражи *резервни* тур и дугмета. — Практикант носи лагирне ципеле, прслук од црвене кадифе и са седефским дугметима, па просто унесрећује девојке. — Нов шешир да пркоси. — Практикант малерозан. Кад хоће да запаши на сокаку цигару, развије му се папир. — Хоће у магационере да стече кућу. — Практикант неће да руча без костгебера. Свакога костгебера окуми,

некога остаросвати, некога за девера избере. — Практикант курише кроз шобер. — Практикант поручује куварици: кажите за г. Мику. Она псује. — Кад практикант прође поред келнера, а он само псује: бог да прости моји 50 гроша!“

Сремчеве бележнице пуне су тих детаља, од којих сваки за се може изгледати обичан и безначајан, али који скупа, употребљени на своме месту, сређени и складно повезани, дају снажан утисак реалнога живота и живу слику живих људи. И сваки од тих детаља развијен даће целу једну епизоду: „На слави грде кафу од цигорије и хвале ову“, — „На серенади пева: кој’ то бере то господско цвеће“. — На забави. Загушили се, па седећи играју. — „Подајте, може се неки *гори* јавити“, веле девојачки пријатељи. — „Без *речника*, господине, пише и уводне чланке!“

Каткада, он развија целу слику, као на пример ово:

„У једној београдској кавани два пензионера стално се састају и разговарају. Прескачу с предмета на предмет: о Русији и лепом мезету, о арнаутским зулумима и салати од младе бораније. Обојица се јављају у кавану у одређено време и не трпе за столом друго друштво. Навикли се један на другог, и што би имали рећи, они испричају један другом врло важно и поверљиво. Један прича, а други слуша пажљиво и туби. То тако иде стално.

Наравно, причају све исто. Што данас један исприча, кроз неколико дана заборави; али је упамтио онај други, и сад овај прича првome то исто, као своју, и овај слуша као новину и чуди се“.

Такав и толики *материјал* је ту. За Сремца, иначе доброг ока и одлична посматрача, на-стају праве тешкоће када почне сређивати материјал, вршити композицију. Он је слабе маште, и Драгутин Ј. Илић прича како му се Сремац жалио како тешко пише: „Не иде! Пробао сам да измислим макакову причицу, макакав сиже... Управо и не знам како се то измишљава...“¹ И зато он прибира анегдоте и конкретне случајеве да му послуже као предмет приповедака. У његовим бележницама има приличан број забезених тих „сижеа“: „Луди кум М... М..... Сви пијани, кум одвео кумицу, траже је, једва је нађу код кума“. — „Случај са Зебићем и поклоњеним прасетом“. — „Један у селу прима одговорност за све кри-вице“. *Божична печеница* је развила овај забележени догађај: „Позват о Божићу; потпи-сује меницу“. Потка *Гир-Моше Абенишаама* је ова забелешка: „Хади-Јаков Абенишаам, Јевре-јин код Касине“. *Јусуф-агини политички на-зери* изишли су из забележака: „О краљу Ми-лану и Јовану Баличевцу“.

¹ *Летопис Маџице Српске*, 1908, књ. 252, стр. 88.

Његове позније приче изилазе из какве готове анегдоте или стварног случаја. *Идеал*: „Стара љубав. Он идеалиста. Није се женио. Писао јој песме. Дуго година не зна за њу. Чује да је удовица. Ферџе. Долази. Хоће да је види. Мисли како ће сад бити. Сад ће сигурно бити још лепша. Сретну се. Она брката Зову је *Брка*. Туш. Враћа се у паланку пре свршетка распуста.“ *Зона Замфирова* је првобитно овако забележена у Сремчевој бележници за 1895: „Зона Замфирова. Отац је неда. Момак с другом преобучен у девојачко рухо. Компромитује Зону. Мораде да пође.“ *Пољ Тири* и *Пољ Сџира* има свој корен у народној причици, од које је Сремац направно овакав нацрт за приповетку: „Два попа. Свађа због нуријаша и зета. Ћушке, избијен зуб. Тужба, коњски зуб; путују на једним колима.“

Када има и материјал и анегдоту, Сремац тим прикупљеним материјалом проширује и испуњује анегдоту. Метод његова рада јесте амплификација. Описи личности, споредне анегдоте умећу се и гомилају се, и од мале анегдоте постаје цела прича, а каткада и цео роман. На тај начин његово дело добива карактер мозаика од занимљивих епизода и живописних слика личности.

На једном месту, у „*Лимунацији*“ на селу, Сремац у шали говори о својој „епској опшир-

ности и брбљивости.“ И извесно да он свом причању никада није умео да да сразмера, да је као композитор био слаб, да није никада знао савладати свој обилни материјал, него се дао претрпати и понети њиме. Он има много да каже, он воли да прича, њега причање занима и драго му је само себе да слуша, и када већ једном почне, он се не зна зауставити. Нова епизода јури за новом епизодом, а у описима личности он не зна шта ће са обиљем црта и појединости које има на расположењу.

Пуно његових прича су у основу мршаве анегдоте, преко мере проширене и поједино-стима и епизодама претрпане. На пример: цела *Ивкова Слава*, продужен је опис једнога весеља веселе браће који су се запили на једној слави, или *Пој Ђура и Пој Стира*, где се на неколико стотина страна испричала народна прича о избивеном зубу и подметнутом коњском. Тако *Пера Дружески*, *Ђир-Моша Абенишаам*, *Чесна сџарина*, где добра половина прича нема никакве везе са предметом. Сремац врло често врши те дигресије у причању, уношење епизода и описа без везе са главним предметом. Он то осећа, а често и каже. Тако је у *Вукадину* „Глава III у којој има о свачему више него баш о самоме јунаку ове приповетке, то јест о Вукадину.“ Исто тако у *Пој Ђури и Пој Стири*: „Глава четврта.

Каквих ти описа нема ту! Ту је описан и стари шаров, и лопов мачак, и стари патак, и попина ћерка, и учитељева посета; другим речима, описано је једно идилично предвече у очи Недеље у кући Поп-Спириној“; „Глава *шест*а, у којој је описан један недељни дан у селу, а може се цела прескочити, јер је само као епизода овој приповетци“; „Глава *шеснаест*а, у којој је описано јесење време на селу. Ко је сит сплетака из прошлих Глава, препоручује му се да прочита, одмора ради, ову главу, ~~која нема никакве~~ јаче везе с главним догађајем, и која не би требала ни да дође, да се писац, као друга сретна браћа његова, обзирао на замерке критичара и држао строго правила „Поетика.““

Сремац светује прескакање тих глава, без везе са главним причањем, али читалац би погрешно да га послуша. Јер, у тим споредностима налазе се његове најбоље стране. У *Вукадину* цела трећа глава је ван предмета, али у њој је ванредно живо и занимљиво испричано како беспослени паланчани убијају своје дуго и празно време када нема муштерија. Роман *Поп Тири* и *Поп Спира* је претрпан појединостима, али опис чешљања перја, љубав Јуце и Шаце, све је то тако лепо и пријатно, и та гомилања описа и епизода дају нам живу слику живота на банатском селу. Сремац има

много духа, он је у толикој мери стално занимљив, да поред све опширности и дигресија не постаје досадан. Други писац који би тако невешто компоновао, који би утрпавао толике споредне и излишне епизоде, који би радњу покрио толиком рпом појединости, не би могао задржати пажњу читаоца, који, на крају крајева, у једном делу у првом реду тражи радњу, предмет, интригу. Али поред свих тих својих мана, Сремац је један од оних писаца чија се књига не испушта лако из руке.

Сремац је у опште врло невешт композитор. Треба видети његова најбоља дела како имају несрећне завршетке, са изузетком *Зоне Замфирове*, која је прави роман и најбоље израђено и најскладније дело његово. *Вукадин* је имао широку подлогу и више схватање; у њему је Сремац хтео да изнесе тип Ужичанина, који прилично буни осталу Србију. И тај роман, који је замишљен као један роман карактера, и који би тиме могао имати вишу вредност од голе забаве, Сремац је завршио лакрдијом: како Вукадин стиче указ објашивши три пута неукротивога магарца по циркуској арени! *Пољ Тири* и *Пољ Стира*, један чисто хумористичан роман, завршује се једном нескладном сентименталном нотом, меланхоличним сусретом Пере и Јуце, љубавном носталгијом младога попе, чију велику и чувствителну

душу ми нисмо ни наслућивали кроза цео роман. Такав слаб завршетак има и *Ивкова Слава*, где је последња глава *Приде* сасвим накалемљена, и то причање даљег живота Светислава и Јолчета без везе је са самом главом, слаби утисак, и пре приличи за почетак *Путијућег Друштва* но за завршетак *Ивкове Славе*.

Сав интерес Сремца, сва вредност његова, то је у типовима, у живим описима иначе увек занимљивих личности. Ниједан наш приповедач нема толико и тако живих људи, личности са толико живота, без ичега апстрактнога и фиктивнога. У *Ивковој Слави* он је дао тако израђене типове, да су остала популарни и ван књижевности и да ће остати живи као најбоље креације целе наше књижевности. Свака од личности које долазе на Ивкову славу, и а оно десетак речи које каже, има одређену физиономију, потпуну особеност. То је цела једна галерија типова, васкрсавање целог једнога света, и ништа није разумљивије но велики успех ове веселе и добре књиге: у неколико година два издања и две драматизације. У нашој књижевности мало је таквих рељефних типова и потпуно израђених портрета као што је Чича-Јордан, једна од најбољих и најјачих књижевних креација Сремчевих. И каквим брзом и овлашним цртама насликани су у *Зони Замфи-*

ровој типови који пред осам часова у јутро пролазе улицом у Нпшцу. То је прави биоскоп који ради пред читаочевим очима:

„Пролазе мамурни практиканти и полицијски писари вечно промукла гласа, можда од издавања усмених наредаба а још више од силних (како се они лепо изражавају) „крканлука“; пролазе учитељи, кисела лица и погнуте главе, мислећи једнако дано-ноћно о свом бедном учитељском стању, коме ваљди у свој Европи равна нема; пролазе професори свију професија и дисциплина, историчари и микроскопичари, биолози и абиолози, филолози и математичари — ови последњи са грдним фасцикулама поправљених ђачких задатака под мишком, од којег поправљања добише и сами неки уморан и скоро рећи глуп израз на лицу. Појављују се и попови, застају за часак на авлијским вратима, ваде грдне чешљине и брзо чешљајући у ред дотерују браду, а за тим се журно крећу на свој посао; журе се да пре од свију стигну на касапницу или рибну пијаци да уграбе бољи део. Пролазе ђаци и ситни и крупни, мушки и женски, основци и препарандисти. Основци иду са књигама и лепињама под мишком, и цевељају и галаме; а препарандисте са књигом под мишком, бритвицом о куку и бригом за вратом, иду у групама, али не цевељају и не галаме, него иду тихо и ћуте и изгледају зловољни и забринуте. Зловољни су, што нису имали времена да прочитају лекције, а нису имали времена због неких непријатних вести које стигосе преко новина из Енглеске; јер тамо се побунили фабрички

раденици у Брадфорту против капиталиста. И пошто не знају, какав ће положај према свему томе заузети енглеска влада и парламенат (доњи дом бар?), — морају и бити забринути...

Све то пролази и хита свака на свој посао, или седи у отвореном дућану и чека сефте и муштерију, да пазари, и да превуче пару преко браде и рекне: „Охо-хо! Од тебе сефте, а од Бога берикет!“

У описима средине Сремац је исто тако мајстор првога реда. Од њега не треба тражити описе природе. Њега у опште много више занимају живи људи но мртва природа. Он је варошанин, и готово искључиво приказивао је варош. Када има да опише село и сеоску природу, он је сасвим недовољан, то сам осећа, и зато опис окреће у шалу. У Максиму, он овако вели: „Био је леп мајски дан. Да му је сам песник намештао декорације и држао сценарију, не би, вала, лепши био...“ У „Лимунацији“ на селу он се подсмева онима који су село описивали; „Кад пођемо повијарцем, онда видимо у присоју село Максимово. Ово нисам баш морао казати, али ми се нешто допале речи: повијарац и присоје, те ми згодно дошло да их поменем. Ех, шта ћете, сад је то у моди, па нећу ни ја да сам осим света.“ Један једини опис природе, који ваља, и то много ваља, то је опис јесени на банатском селу, у који је Сремац метнуо своје детињство,

евоцирао доба којег се сам са драгом успо-
меном сећао.

Али у описима варошке средине оним, оним детаљним и натуралистичким описима средине, која по речима теоретичара модерног натурализма „одређује и попуњује човека,“ ту је Сремац неупоредив обилношћу, снагом и импресивношћу своје слике. И шта пре навести? „Трговачку Касину“ и игру томболе у *Зони Замфировој*, практикантску собу у *Вукадину*, или ашчаницу у *Чича-Јордану*? Ево како изгледа, „Ашчаница Јордана Симијановића код Севапа“:

„Била је на згодном месту, па привлачила и спољашњошћу и унутрашњошћу својом. Споља угледна, и изнутра и лепо намештена као мало која ашчаница. На једном дувару насликан тврди Качаник и скоро у природној величини — неизоставни у млекациницама и ашчаницама — Краљевић Марко на шарцу и Муса Кесеџија, али све то у оном моменту, кад Марко има две главе, једну своју на раменима и другу Мусину, у рукама, а Муса Кесеџија ни једну, него му-из подуже шије шикља крв као из закланог пилета. На другом је зиду Еснафско Писмо чича-Јорданово, а више њега светац Чича-Јорданов, слава његова. То је икона Св. Ђорђа, пред којом се палило кандило уочи сваке недеље и сваког празника. Њом је чича-Јордан клео рђаве платише, плашио атеисте препаранде, а оне халаве муштерије уподобљавао насликаној неситој аждаји коју пробада Св. Ђорђе, али која је тако вешто насликана

да пре изгледа да се од голицања копљем кида од смеха, него да издише и испушта своју погану душу (ако је, то јест, уопште и имала). Испод Еснафског Писма било је прилепљено неколико Прокламација, Престоних Беседа и Адрѐса већине и мањине скупштинске. За тим неколико умесних полицијских наредаба односно вођења паса на улици метар дугачкој; наредбе којом се забрањује пљување по тротоару у интересу драгоценог здравља мештана. На трећем зиду била је слика Скендербега, књаза Милоша и Михаила, по укусу чича-Јордана; даље Бихнер и Спенсер, Либкнехт и Писарев, по укусу препаранда; и на послетку, ту су и неке слике исечене из илустрованог часописа „Ueber Land und Meer-a“: нека принцеза Липе-Детмолдска и неки мали принц Саксен-Кобург-Готски у плундрама, и још неке Швабе и Швабице у цивилу и у униформи: Бог ће га знати по чијем укусу. — Све је то полепљено по дувару као и слике једне вршаће машине, силне корице од цигар-папире и илустрован дневник неке фабрике мебла.“

Исто тако реалистичан је дијалог његових личности, њихово говорење читавих фраза које је писац чуо у кафани и на улици. Наводити примера било би излишно и немогуће, јер тај веран дијалог је један од особина Сремчевих која сваком и на први поглед пада у очи, и требало би можда исто толико хартије колико је било потребно за штампање његових приповедака за наво-

ђење његовог чудесно верног, фотографски ухваћеног диалога. Није најбољи, али је врло карактеристичан диалог Нишлија у *Лексик-Хаџији* када говоре о Мицковом путу у Јерусалим и расправљају да ли је он хаџија или не.

— Аџија, мислим, вели један, — адет је да донесе у цркву голему икону, па топрв тог може да се рече и да се вика аџија да је,

— Јок, вели други. Тој си је чине големаши и чорбације, а од сиротињу и фукару, дѐмек, не иска се тој!

— Ама, истин', умеша се опет један, аџија мора да пушта браду. Кад си пушти браду, таг је, рече, асли аџија...

— Ахааа! Што си па овај збори! вели један. Браду си има и јарац, па се пѐ не вика и признава аџија да је!...

— Па саг, дѐмек, ово наше магаре Мицко, а за што саг не може да се каже *аџија*, а бија је, дѐмек, на Свети Гроб!...

— Нѐ може да буде, тврди један.

— Е, за што не може да буде?!

— Ете за тој — што не може! одговара други, а Мицко слуша и у њему се само кува.

— Може, вели, вели један савијајући цигару — може да буде аџија, — ама турски аџија, а наш аџија да буде, јок!...

— Турски не може; зашто на Табу неје бија!...

— Може чифутски аџија да буде, — и њим ги је Светиња, ете, у Јерусалим...

— Не може, бре, ни чифуцки! Јеврејске

ације се, зар не знаеш, не врћу дом, већ там' остану и там' умру... вели један.

— Па, бре, таг наш Мицко ич *неје-ауија?* викну зачуђено један.

— *Неје ауија!* повлађују сви.

— Јес је ација! упаде један значајно и пусти густ дим. Јес' је ација — ама *јексик-ауија!*...

— А *јексик-ауија* може — а *асли-ауија, ауи-Мицко* да се рече, — јок! потврђују други.

— Ација јок! прихватише сви, а јексик-ација може!...

Све те особине, и реализам типова и говора, љу првом реду дају ону велику и готово потпуну стварност која остаје од Сремчевих приповедака. Али поред тога особиту вредност и занимљивост даје његов особит начин изражавања, врло реалистичан, врло живописан, са непредвиђеним фигурама које изненађују, насмеју и остају, са рељефом у стилу, који се иначе тако ретко виђа код наших приповедача. Неколико примера. Стегла је јака зима; практиканти се „постарали, па јој желе у очи погледати у својим дугачким менчиковима које су одмах за првих јесењих мразева купили, и које ће почети отплаћивати тек о илијнским врућинама (*Божичина Печеница*); „... чича-Јордан метну преда њ четврт хлеба и три струка праси-лука, дугачка као ишчупане палме“ (*Чича-Јордан*); У *Ивковој Слави* јавља се гаврави чочек Кара-Бибер, „због које се почешће

по кафанама дешавају туче између војске и цивила, и има разбијених глава и слубљених пешира, покрханих столица и тесака без канија у кафанама и канија без тесака у касарни...“. Када се Ивко вратио из општине и видео *кардаше* који су напунили авлију чочецима, „он стао па се скаменио, и стоји не друкче него као један велики, у салонски капут и свилени прслук са цветићима у саксијама обучен знак питања и дивљења“.

И колико има занимљивости и живописности у оваквим причањима: Лепа Зона „кад иде, она се ломи у струку, ситно корача, а главу издиже и пружа је поносно мало напред, као водена змија кад издиже главу и броди водом. Сва чаршија гледа за њом, и мимопролазећи, и они што седе по ћепенцима и шију фустане и памуклије; само је погледају, махну главом, груну се у прса и уздахну, па шију даље...“ У *Путијућем Друштву*, срески начелник у Власотинцима је „строго забранио харфонискињама сваки приступ у свој срез, јер из богатог и дугог искуства свог давно је увидео, да је боравак њихов штетан како у моралном тако и у материјалном погледу за старије мештане. Јер у таквим приликама увек има речи између очева и синова, мужева и жена, момака и газда, и трагови се потежу дуго и дуго. Чак и неки надимци поникоше

и осташе људима после таквих боравака хар-фонискиња. Ето готов пример с Таном чорбаџијским сином: нико га више и не зове по оцу Тане Котин, него Тане Чекмеџе...

Тај начин изражавања био је Сремцу у крви. Он се није њиме служио само у писању хумористичних приповедака и у својим новинарским полемикама, где је тим стилем пости-завао ефекте. Он је тако писао и када је била реч о озбиљним стварима, њиме је говорио и у обичном, свакодневном животу. Пишући стручну оцену *Теорије књижевности* Пере П. Ђорђевића, хтевши да истакне гломазност уџбеника у вишим разредима гимназијским, он описује ђаке како су „упртили по читаву александријску библиотеку под мишку, па се нахерили на једну страну као они колпортери што нуде и продају по сокацима срећке и књиге“.¹ У приватном животу, Сремац је био најзабавнији друг, јер са његових уста није се скидала досетка, анегдота, а нарочито стално духовито, живописно поређење. После његове смрти штампан је цео један низ његових до-сетака и згодних речи, и често су под њего-вим именом глупаци пласирали своје умне производе. Поред тога је добро забележио Драгутин Ј. Илић како му се Сремац жалио

¹ *Ред*, 1894, бр. 26.

на старост, осамљеност и досаду: „Не прија ми више ни друштво; личим на одоцнелог ждрала, чије је јато давно одлетело, а он стоји сам и куња. Сви моји вршњаци које помрли, које се поженили, а ја као стари свечан цамадан предајем се са колена на колено у наслеђе.“¹

V

Што је ретко код нас, Стеван Сремац почео је писати као зрео човек, у доба када други већ малаксавају. За кратко време, он је много урадио, врло брзо успео, тако да је за кратко време постао најпопуларнији писац наше широке књижевне публике.

Он одиста има све врлине које се могу допадати великој публици. Он је њу као на јуриш освојио занимљивим и анегдотичним предметима својих прича, својим живописним реализмом и рељефним стилем којим је писао. Он се јавио у доба када је интерес за сеоску приповетку стао малаксавати, и његови хумористични и сатирични описи мале вароши и ситног грађанства дошли су као нека врста реакције против сладуњаве сентименталне и идиличне сеоске приповетке. И његов смех и подсмех одговарао је природи србијанскога света, који има јако развијено осећање смешнога и

¹ *Летопис Матице Српске*, 1908, књ. 252, стр. 93.

који више но ишта воли насмејати се и наругати се. Затим, нашем свету, који је у основу врло чулан, и који воли уживања, допали су се ти обилни и „радошћу живота“ задахнути описи веселих друштава, и „севдалије“ и „апици“ Сремчевих приповедака говорили су много данашњем ма и најкултурнијем Србину, на дну чијег срца увек лежи један заспао или мртав „севдалија“.

Што је нарочито допринело наглом успеху Сремчевом то је нишка средина коју је описивао, и из које је извукао две најбоље своје књиге, *Двкову Славу* и *Зону Замфирову*. Мачва је неких двадесет година господарила у српској сеоској приповетци, и требало јој је једном наћи замене и одмене. И пред 1900 годину, два писца од јака талента, Стеван Сремац и Борисав Станковић, уносе југоисточну Србију, Ниш и Врање, део Старе Србије који је од скоро припао Србији, и где се очувао засебан живот, засебни типови, засебни говор. У Шумадији, насељеној херцеговачким бегунцима, увек се волело да збија шала са тим архаичним диалектима; осамдесетих година много и радо правиле се досетке са „гогама“ и „чокалијама“; комичар Ђорђе Бабић једно време био је славан имитацијама старосрбијанских говора, тако да је Др. Љубомир Недић писао о њему у *Српском Прегледу*, а и данас Г. Илија Стано-

јевић је сигуран у успех код позоришне публике када окрене да говори „по нишки“. И како се у Шумадији морао допасти приповедач који је представљао тај живи забавни свет, те људе који толико другаче живе и говоре! Сремац је претерао са уношењем дијалекта у своје нишке приповетке, али он је на то био наведен тражњом публике, којој се у *Ивковој Слави* подједнако допало и оно хучно весеље које је потекло као широка река, и онај оригиналан и смешан језик којим *Калча* прича своје „ловцијске“ лажи и свој љубавни „жал“ за „Сиком душманком.“ У том погледу Сремчев успех био је заразан. Он је добио имитатора, наши листови су почели у дијалекту доносити дописе из Ниша, Враћа, Пирота и Лесковца, један лист је као сталну рубрику имао прпчање „Коце из Лесковца“, а недавно је изишла цела једна збирка нишких приповедака у дијалекту под насловом *Из Калчине постојбине*.

Најзад, Сремац се допадао великој публици и својим ведрим оптимизмом, добром шалом, живописном сировошћу средине и оригиналношћу типова. Наша публика је увек волела те широке описе живота и људи из *малогa пyка*, а најбољи докази су зато велики успеси романа Јакова Игњатовића *Милана Наранџића* и *Триен Спассен*, који су пре тридесет и четрдесет година исто

тако радо читани као пре десетак година и данас приповетке Стевана Сремаца. Сремац је био велики забављач српске публике око 1900, и када се имају на уму мрачне прилике у којима је Србија дочекала крај XIX и отпочела почетак XX века, када се сећа да је у то доба настала експлозија песимизма у српској књижевности, Сремчев успех у толико изгледа већи. Њега је могао имати само човек који је имао врло много хумористичнога талента.

Остављајући на страну све те спољне услове његова успеха, погодност средине која га је читала и тренутка у коме се се јавио, извесно је да је Сремац имао врло много хумористичног талента, ону истинску *vis comica*, која је један од ретких књижевних дарова. Сремац је хуморист од расе, родом од Бачвана, који су чувени као веселјаци и шаљивци, вазда орни на гозбу и досетку, чије је *ђаволство* оцевао Бранко Радичевић у *Бачком Расјанку*, и који су нашој књижевности дали више но икоји други Срби хумористичних писаца, Косту Трифковића, Змаја Јована Јовановића, Др. Илију Огњановића Абуказема, „молског мудраца“ Нову Радонића, и цео један низ мање познатих писаца, који су годинама испуњавали до данас најбоље шаљиве листове српске, *Змаја*, *Жижку* и *Стирмалог*. Са тим наслеђеним хумором у својој бачванској души, читалац Гогоља и вели-

ких хумориста и сатиричара страних књижевности, пријатељ веселе шале и духовит човек какав се ретко видео код нас — Сремац је умео да унесе у своја дела веома много духа, више но и један српски писац, тако да се извесне његове приповетке не могу читати без непрекидног и здравог хигијенског смеха.

У погледу истинског и чистог хумора и праве шале Сремац знатно стоји над најбољим својим претходником на том пољу, над Јаковом Игњатовићем, који је у забавним срединама и занимљивим типовима давао мрачне епопеје пропадања српскога друштва у Угарској, и чији хумор има нечега од онога Galgenhumor-a, о коме говори његов јунак у Увелом Листуку. Сремац стоји над Јаковом Игњатовићем и моралним особинама и већом писменошћу, али у једном, и то врло важном погледу, стоји испод њега. Игњатовић је и морално неразвијен, и неписмен, и алкав, и невесео у своме смеху, али у свом делу он поставља проблеме и његово дело има знатан социјалан замахај. Код Сремца, на против, нема проблема, он није био у стању да да икакву књижевну синтезу. Он ће ванредно живо оцртати врло оригиналне типове, даће широке и потпуне слике јако живописних средина, али све је то само слика и рад по површини, без дубине и без замахаја, дато само

ради смеха и ради забаве. Ниједан наш писац није толико свео своју улогу на просто забављање публике, и имао тако мало виших и књижевних амбиција.

Само у два своја дела, у *Вукадину* и *Кир Герасу*, Сремац је био на путу да да виши роман, роман карактера и социјалан роман, али ту су његови инстинкти били јачи од намере и мисли, и он се ограничио на засмејавање и забављање читалаца. У *Вукадину* је могао дати врло распрострањен тип малог аривишта из данашње Србије, нескрупулозног брђанина, који као Игњатовићев Милан Наранџић, бацивши понос и образ под ноге, ослободивши се терета моралних и интелектуалних обзира, продире и успева у суровој борби за опстанак. Сремац је видео тај проблем, опцртао га, али га је извео као лакрдију на рачун једног гротескног уживчког практиканта. У *Кир Герасу* Сремац је наишао на ванредну тему од вишег културног и социјалног замахаја: како је стара грчка и цинцарска буржоазија у Београду устукнула пред младој српском буржоазијом, савила се и прилагодила новом културном животу, и најзад се посрбила. Од сличнога материјала Јаков Игњатовић је дао најбоље своје дело, и један од најјачих романа српске књижевности, *Вечитог Младоженеу*, а Сремац само доста трому исто-

рију једнога типа. У опште, он није могао да се макне од тина и од епизоде, да да досегне до висине једнога социјалнога карактера, социјалне средине и социјалнога проблема; он се ограничавао само на оно што је спољно, уочљиво, на домаку целом свету, што се види на први поглед ока. Без виших књижевних амбиција, без јаче књижевне интелигенције, затвореног духа и уског видика, не разумевајући своје доба и његове струје, он је робовао смеху, писао само да се смеје и да читаоце засмеје, Он је многоструки и моћни живот упроштио и свео на комичне ефекте, и, ма колико да његово дело садржи непосредно датог и сировог реализма у појединостима, оно је у целини једнострано и неверно, јер је живот у њему приказан једнострано, само се комичне стране, у њему је занемарено оно што је важније и дубље, а то је озбиљна, мисаона, а каткада и трагична страна живота.

Цео Сремчев таленат има карактер једностраности. Његов таленат свакако није од више врсте. Али онаквог каквог је имао, имао га је много, и количина је обилно надокнађивала каквоћу. На једном месту писао је Емил Зола: „Ако узмем живот глуп, низак и прљав, треба томе дати велику рељефност цртежа. Предмет је оскудан: ваља му дати толико истине да буде чудо од тачно-

сти.“ Сремац је то по нагону осетио и потпуно извео. И ако му је јако сметала једностраност и извесна вулгарност талента, и ако су га спутавале његове уске идеје и плахе политичке мржње, он је ушао у посао радећи најмодернијим методима, модерније и рационалније но и један српски приповедач, снажно захватао стварност и живо је сликао, успевши да да најбоље примерке хумористичног романа српскога и ствари који иду у најбоље производе српске прозе.

Јер, у нашој новој приповетци имамо писаца са више склада и уметности, као што је Лаза К. Лазаревић; са више словенске нежности и песничке топлине, као Јанко Веселиновић; са више мере, видика, памети и књижевне културе, као што је Симо Матавуљ; са више страсти и душевне дубине, као Борисав Станковић; са више идеја, снаге и интелигенције у сатири, као Радоје Домановић, — али од писаца који представљају нашу данашњу књижевност нико више од Сремца није имао толико обиља и интензивности живота, и ничије дело не даје тако јаку илuzuију стварности.

ЈЕДНА КЊИЖЕВНА ЗАРАЗА.

У Мостару, у издању „Мале Библиотеке“, изишли су стихови Г. Симе Пандуровића *Посмртне Почасти*. Г. Пандуровић је један од бољих и оригиналнијих млађих песника наших, и његова књига је врло карактеристична по душевни живот и књижевна схватања нашег најмлађег нараштаја. И поводом те карактеристичне књиге једног даровитог младог песника, поводом тог особеног књижевног случаја који има општи карактер, прилика је отворено проговорити коју реч о једној опасној књижевној болести, која код нас почиње чинити много зла.

* * *

У српској књижевности, у последње време, ми смо се већ навикли да срећамо наслове који као да су преписани са надгробних споменика, и корице које су у црнини посмртних листа или са трновим венцем испод кога капљу кржаве сузе.

Наше најмлађе песничко покољење пева песме чији наслови казују садржај: *Један плач, Рани увелах, Тужне песме, Тужан дан, На гробљу, Мрачно је и пустио, Плач, Погреб, Сузе. Нирвана, De profundis*, и готово нема млађег песника који нема своје *Finale*. Ми смо већ придављени књишким песимизмом наших најмлађих писаца, али треба признати да тако црнога песимизма још није било као што се налази у *Посмртним Почасћима* Г. Симе Пандуровића.

Г. Пандуровић је безуслован песимист, каквог ми до данас нисмо видели, песимист не са системом, но без система, у пркос свакоме систему. У једној „белешци“, мутној као што је сва његова поезија, пошто је — врло непесимистички, у осталом — изјавио да би волео повољне и најпрофаније одзиве о својој поезији одрицања свега и мржње на све, он чини ову презриву исповест: „наш је бол и сувише дубок, да бисмо могли не презирати друге, а наш живот и сувише јадан, да бисмо собом били задовољни“. То је врло наивно и претенциозно казано, али треба признати да је песник остао томе врло доследан, са оном непромењеном доследношћу људи у лажним идејама и на погрешном путу. И у томе духу, као псалми над мртвацем или завијање кукавице на гробљу, ређају се монотона тужне песме:

Илузија дуга сећања и наде, У изнуреном осећању једном, На гробу велике страсти, Песме шаме, Пада цвеће, Мртви пламени, Суморни дан, Тамница, Заборав, Резигнација, Мртва јесен, Miserere, и тако даље, и тако даље. И тако читаве стране, читаве песме, са једном истом основном нотом: „О, куку! куку!“, као што певају петли Г. Пандуровића, као што и он сам пева са енергичном неуморношћу и доследношћу песника потпунога немара и клонулости...

Ако ко има илузија о животу, или ако је нашао начина да се разумно помири са њиме, тај нека не чита стихове Г. Пандуровића. Песник *Посмртних Почаси* је самртно жалостан, као човек који је много живео и којег је живот у свему обмануо, или као човек до зла бога рђавих живаца, који се у животу осећа као онај одерани јарац из народних песама у јеловом грању. Он нема само „црне наочари“, како су говорили наши безазлени и добри стари, он има „замрљан видик“, и свуд види само злокобну авет смрти, опевајући је у свима ставовима, у свима случајевима, у свима приликама, свима могућим фигурама и тропима. Живот за нашега песника нема никакве цене. Живот је за њ „болестан и злурад“, само један глуп случај, „једна ружна мрља“, једна мрска ругоба, један мучан терет којег се човек опра-

шта тек у самртној раци. Једина његова жеља је лећи у гроб, „са венцем снова преко мртвих груди“, док ваздух мирише не на пролетње руже но на „дах мртва смиља“.

И Г. Пандуровић ће неуморно певати ту не бол живота но болест живота, или, како он у бескрајном, и често срећним, варијацијама каже: „мору живота“, „костур бића“, „нестање труло“ „пепео срца“, „задах гроба“, „мртву душу“, „бол претучена скота“. И своје песме он ће називати: „поеме смрти“, „искидане мелодије“, „мутне елегије“ и „мртве баладе“.

...Певај зато сада
Само мрак свог јада,
Само мрак свог јада.

Песимизам свих тих песама не да се исказивати, он се више даје осећати; он је више физичко но психичко осећање. То није више бол који човек саосећа и дели, то је бол који човека мучи и дави. То није онај високи и отмени песимизам одабраних духова, песимизам филозофски и стваралачки, који даје оклопску јачину души, орловску висину духу, песимизам које не нагриза, кочи и обара, но који човека челичи, изазива на отпор и гони на рад и у стварање. То није песимизам Алфреда де Винџа:

Јецати, плакати, молити подједнако је кукавички.

Врши крепко свој дуги и тешки задатак

На путу на који те је судбина хтела призвати,

Затим, после, као ја, трпи и мри без речи.

Le tour

Или, како је Леконт де Лил, у сличном пред-
мету, у умирању рањена вука, певао :

Ћути. Небо је немо, земља те презире.

Нашто толико плача када се не може излечити?

Буди као рањен вук који ћути умирући,

И чељушћу која се крвави гризе нож.

Не, песимизам Г. Пандуровића није тај велики песимизам јаким дупа, који је у свему свом одрицању живота ипак једна крепка и здрава филозофија. Наш песник не пева више ни онај стари „светски бол“, који су романтичари, „жртве живота“, тако поетизовали, ону „стару рану од живота“, која свакога човека више или мање типти. Болесни и болеснички песимизам Г. Пандуровића је из декадентске „поезије трулежи“. Његове песме су одиста поезија човека који сам за себе каже да има „снове без ноћи и ноћи без снове.“ И *Посмртине Почасџи* остављају на читаоца бунован утисак нечега врло тешког и врло мучног, као да је целу ноћ провео крај мртваца, у задаху воштаних свећа и тела која се почиње распадати. *Посмртине Почасџи* чине душевни пре-

лаз из неврастеније у невропатију, са литературе на клинику.

Песник нам чини ове изјаве :

Сопствена свест ми личи на бедну панораму,

и :

У свести мојој истина не важи...

И одатле па до песама *Мртва јесен* и *Светковина* само је један корак, и тај корак је узнемиравајући и опасан... У мутни и мртви јесењи дан, када је „небо тешко ко олово, као живот“, песнику долази једна жеља, једна чудна жеља, једна невероватна жеља, жеља коју по свој прилици још никада није чуо онај Змајев анђео који на небу у списак уводи „луде жеље“ смртних. Наш песник вели :

Ја ћу радо кретен бити...

Наравно, када се већ тако нешто каже, какав је разлог не ићи даље, или боље рећи ниже? И ево како песник светкује са својом драгом:

Спишли смо с ума у сјајан дан...

И у „болничком мирисавом врту“, покидавши све везе што су их држале „за простор, време, тонове и боје“, њих двоје, срећни и озарени, шетају се :

У кошуљама белим парком овим,
Где болнички се мирис шири јак...

И ето где падосмо у чисто безумље! То је крајња тачка до које се у српској књижевности дотерало у трци за оригиналношћу, заретким и јаким сензацијама и неочекиваним ефектима! По крајњу жртву то је нађена „нова дрхтавица“. Али ми, обични смртни, који нисмо у стању казати као песник: „наш се разум жалосно копрца“, ми, нормални људи, банални духови, неизузетне природе, који са нашим „наивним реализмом“ верујемо да има три димензије и да су два пута два четири, ми профана публика која чита књиге и због које се најзад и књиге ако не пишу а оно у сваком случају штампају, ми остајемо запрепашћени пред том безумном визијом двоје драгих који се у дугим белим кошуљама шетају по лудничком парку...

За нас су то месечарске халуцинације и врућична бунцања — ако не врло обично циљање за књижевним ефектом, трома парафраза Бодлера и његових „Цветова Зла“,¹ литераторско глумачење, стара књижевна мистифи-

¹ За извесне кругове наших младих песника Бодлер, кога је Милан Ракић увео у нашу књижевност, постао је оно што је Хајне био за старији песнички нараштај. Један од младих (Душан Малушев, *Дело*, 1907, књ. 43, стр. 147) пева *Бодлеру*:

Запевају с тобом из тужнога грла.
О, велика сени, песму вечне Коби..

кација „pour épater le bon bourgeois“, како су говорили романтичари „Младе Француске“ „за опсенити простоту“, како се то код нас вели.

* * *

Истакавши ту болесничку форму песимизма Г. Пандуровића било би неправо не указати и на добре стране *Посмртних Почасти* и стваран књижеван таленат младог песника.

Његове песме и у спољњем погледу нису без прекора, и код једнога писца који је само уметник и присталица чистог артизма, то је велика мана. Као што је случај код песника „сумрака душе“ и „поезије несвеснога“, где се више наговешћује но што се развија, где место осећања долазе осећаји, место мисли парадокси, а место идеја симболи, тако и код Г. Пандуровића има хотимичне нејасности, тако да његове и иначе чудне и мутне идеје изгледају још чудније и мутније, и у неколико песама тешко да би се и сам писац могао наћи. Има затим код њега оних јефтиних ефеката данашње помодне песничке школе, која нам је до сада дала и *Црне Мелодије* (Бранково Коло, 1908) и *Пурпурне Сонете* (Бранково Коло, 1906), па и *Виолетт писма* (Штампа, 1909), и која као да се заверила противу смисла и здравога разума. Г. Пандуровић показује, као особито срећан поетски изналазак, „језера плава

мојих мисли“; он има једно чуло више и осећа „дах и мирис од балада“ и „кобни звук смрти живота и цвећа“. Нама су страни песници истог правца већ открили да је глас о црн, е бео, и плав, о црвен, као да је звук оргуље црн, харфе бео, виолине плав, трубе црвен, флауте жут, али нам све то, и код њих као и код њиховога следбеника у нашој књижевности, изгледа као продужење једне велике мистификације.

Затим, версификација Г. Пандуровића није беспрекорна. Пре свега она је заморно једнолика, често неприлично угласта, а каткада и врло неправилна, на пример:

Под покровом овог мутног неба,
У ковчегу рођеног живота,
Где испод беде несноснога слота (?)
Долази мисо: да л' се борит треба.

Ту, где је живот само срамна стега,
Под мутне кише једноликим ливом,
У поднебљу тмурном, блатавом и сивом,
У видљивом пропадању свега?

Најзад, остављајући ситније примедбе на страну, Г. Пандуровић јако греши што у своје стихове гомила, без потребе и без мере, стране речи. У њега има: декор, комплот, сфера, зона, пејзаж, инстинкт, регион, сплин, лајички, перифраза, гест, хигијена, апстракција, пара-

лиза, епоха, хипноза, перспектива, авантура, креатура, и тако даље. Све то може да буде врло учено, али то није ни најмање лепо. Како звуче овакви српски стихови:

*Банални живот овде деформисао је редом
Принципе мисли мојих...*

Или:

*Прешо сам свију осећања скале
До криминалних инстинкта и страсти,
До буне против живота и људи,
До хаоса тежњи и нервна расула
У болноме ропцу намучених груди,
До визија маште и болести чула.*

Песнички језик, „језик богова“ како су говорили стари, или је чист, или није песнички. У сувој прози, где је главно излагање и доказивање, где се тражи разлог и истина а не естетичко осећање, страна реч, по потреби, и може проћи. Али у течном песничком стилу, у хармонији ритма и осећања, она долази као камен спотицања, зауставља пажњу, прекида непрекидност естетичког уживања и квари књижевни утисак.

Али, има у Г. Пандуровића, поред свих чудноватости, врло оригиналних, интимних и јаким осећања, сасвим особено, каткада врло сложено душевно стање, врло личан акценат, нешто што се није налазило ни код једнога

од ранијих песника наших, нити код оних који данас пишу. Онда када је јасан и када не претера, у својим *lucida intervalla*, Г. Пандуровић успева да баца сонду у трагичну дубину људскога бола, казујући га јаким и срећно нађеним речима које остају урезане. Он има оно јасно, дубоко и болно продирање у ствари коју имају у луцидним часовима врло уморни људи или болесници у тешкој грозници. Затим Г. Пандуровић има не само лепих стихова, (готово у свакој песми), но и лепих целих песама, које свакако иду у најбоље производе наше најмлађе поезије („У пролазу јуче“, „Са својима“, „Потрес“, „Резигнација“). Има стихова и јасних, чистих и течних као они у *Мртвим пламенима*:

Пода мном свет је, с проијом гледан,
 Са много блата и са својом злобом
 Мој поглед јасан и чистоти предан,
 Мој узор светли што ме чини робом
 -Ја опет живим својим давним добом,
 Где сија живот безазлен и чедан,
 Победа нада за тренутак један
 И триумф духа над смрћу и гробом!

Слободан стих код Г. Пандуровића је сасвим његов, врло добро тече, и лепо изгледа:

Опет је поноћ суморна,
 Опет је поноћ будном ми промакла
 И меким крилом, тугом срце такла;
 Опет је душа уморна

А груди

Терет се није сишао. Шта мари?

Поноћ је прошла. — Зора руди...

Треба нам лећи, снови моји стари.

Али што има доброг и трајног у поезији Г. Пандуровића, то није због песничког правца којег се држи, но и поред њега, у пркос њему. Срећом по песника, таленат је код њега често био јачи од књижевне моде и списатељског снобизма.

* * *

Цела књига Г. Пандуровића има нечега парадоксалног. Она се јавила у доба када нам је свима било најмање до певања а када се гомилало више но икада стихова, када је наша раса развила више но икада напора и показала воље и снаге за живот, а наша поезија сва заударала на лешину и певала само ругобу животу, излишност напора и мир и утеху у гробу. *Посмртне Почасџи*, те естетске песме одрицања свега и немара према свему, пева један млад човек који је развијао акцију у животу и који је до јуче био председник националистичке омладине! Књига Г. Пандуровића још је један доказ како је наша пометена сувремена поезија одвојена од живота, ван њега, или тачније рећи против њега. Али нормални и здрави живот од тога нема ни-

какве штете, он тече својим мирним и поузданим током, јер овакве збирке стихове немају онај утицај који је имала наша поезија у данима свога здравља и цветања, када је говорила за цео народ и када је цео народ читао. Данас је она уска по садржини, ограничена по утицају, сем једнога малог круга који пише и живи у тим лажним и болесним књижевним идејама њу нико више не чита, и она је као водени цвет изникао из барских мочвара који нема сутрашњице. Зло је, срећом локализовано и без ширега дејства.¹

¹ Да ли је ова поезија одиста без свакога дејства? У Ваљеву је ових дана изишла једна мала свеска стихова *У данима туге*. Писац, ђак шестог разреда гимназије, Стеван Р. Мартић, посветио је, са захвалношћу, „Господину Сими Пандуровићу, песнику“. То су обични ђачки стихови, о којима се нема шта рећи, али који су карактеристични својим основним тоном. Овај ђак шестог разреда гимназије чини ове исповести: „Ја не знам за веселост и срећу. Не. Ја знам само за неизмерно велику суморност, тугу и очај...“ „Ја волим смрт — црну и гадну смрт... Ја знам да она није онаква, каквом је престављају говорљиве баке, плашећи своје унучиће — већ да је добра и великодушна и да је једин изабавитељ мој...“

Млади, сасвим млади, стихотворац вели да је обрван болом и сломљен тугом, да му је душа уцвелена и да презире „јавно и људе и свет“. Живот је за њега „обмана сама“, и још на прагу живота, не знајући ништа о животу, овај младић пева:

У овој својој првој збирци Г. Пандуровић је био жртва једне књижевне заразе, која је на Западу прошла, али која тек сада допире Србију, Хрватску, Бугарску и Румунију, а по свој прилици ускоро у Јерменску и у Персију. То декадентство, које је сада у моди на Ближем Истоку, толико исто подсећа на париско декадентство око 1890 године, колико и немогуће тоалете и екстравагантни шешири наших паланачких лепотица на данашње моделе из улице de la Paix у Паризу. Декадентство је и нама дошло, из друге и треће руке заједно са каталозима „Louvre“-а и „Au Bon Marché“, али са каталозима старим једно двадесет година... И оно што нашим тако наивним мла-

Хори се чаробни гласу! Ридај ми посмртну песму!
Једин' ти што можеш исказат' искрено жалост

Сарањуј наде моје, срушене махом — младост!

Хори се, чаробни глас! Ридај ми посмртну песму!

И као учитељ, и Мартић има своју песму „Резигнација“.

За род ме мој не веже никаква веза јача,
За земљу ову грешну, подлости, блуда и плача, —
Никаква јача рекох!

Свакако, као што је давно парадоксално речено: проклетство је за учитеље имати ученике, и Г. Пандуровић, судећи по овом примеру, не може бити задовољан утисајем који је имао на једну младу и наивну душу, која сваку реч узима озбиљно, и иза флоксула стила и фразе за ефекат види истинска осећања и искрена уверења.

дим људима изгледа као ултра-модерно, у ствари је нешто „*vieux jeu*“, лош артикал преживеле моде за извоз у ориенталске земље.

И Г. Пандуровић, као и приличан број младих људи који код нас пишу стихове, жртва је велике књижевне заблуде: *да оно што је за њих ново у исти мах је и модерно*.¹ Декадентство је била једна ружна и опака књижевна болест која је у Европи била и прошла, оставивши за собом спомен нечега шарланскога, ружног и потпуно неплодног. И какав је смисао једну прекужену болест старих, исцрпљених и уморених раса, развијених и засићених књижевности, пресађивати, са неинтелигентном женском лакоћом ²трчања з модом, у нашу младу и свежу расу, на наш зрачни Југ, где има толико сунца и ведрине, у нашу младу књижевност која је у пуном периоду стварања и у своме основу пуна здравља и живота?

И жалећи што је у овом случају био у питању један млад песник од талента, можда

¹ Један од наших ултра-модерних песника, који све листове и часописе засу својим стиховима, изабрао је за свој псевдоним име Армана Дивала, јунака из бајалице, плачевне и туберкулозне *Госпође с камелијама*, писане још лета господњег 1852. И што је најлепше за тога модерниста, он је, потписујући се, нашао начина да у две речи начини две грубе ортографске грешке!

најбољи у целом свом нараштају, или боље рећи баш зато што један песник од вредности тако неразумно и бесциљно изопачава своје лепе способности, ваљало је одлучно, у интересу и оних који пишу и оних који читају, устати против једне бесмислене и ружне моде која бесни у нашој књижевности, против једне књижевне заразе која је на Западу давно прешла и која тек сада код нас почиње ко-
сити своје жртве.

ОБНОВА НАШЕ РОДОЉУБИВЕ ПОЕЗИЈЕ

Родољубива поезија српска била је на своме врхунцу шездесетих година прошлога века. Национално осећање, које је код Срба увек било дубоко и јако, разбуктало се до пароксизма у тим данима, када су две велике нације европске, талијанска и немачка, изводиле дело свога народнога уједињења, и када је Турска изгледала на крају свога живота у Европи. Велика нада захватила је била српску земљу, и у оном занесеном нараштају није било никога ко је сумњао да је „извесни час“ ту, и да је српско ослобођење и уједињење питање не неколико година но неколико месеца.

И у тим часовима највеће националне егзалтације коју смо икада имали, у то доба буктања страсти и сагоревања осећањима, наша Млада Србадија подигла је патриотску поезију више но што је икада и пре и после ње била. Та „френетичка поезија“ прокламовала је да су

Срби изабрани народ на земљи, и да је Бог на небу српски, „Душанов Бог“. Она је певала да је после четиривековне Голготе српске дошао час искупљења и ускрснућа, и да нестаје „она дуга, она српска ноћ“. Љубомир П. Ненадовић је позивао „Устај, Марко!...“, Огњеслав Утјешеновић Острожински клицао је:

Ора... ора... на ноге јуначке!...

а Ђура Јакшић је тиртејски певао:

На оружје!

Србин је јунак, јунак је гром

Смрскаће теме душману свом!

На оружје, на оружје!

И један лист тога запаљенога времена и те душевне грознице наше тачно је казивао опште расположење српских духова: „У моментима кад је народ сам у кипећем одушевљењу полетио у појезију, не треба му још појезије уливати каквом песмом у којој ће бити зрачна осећања, дубоке туге или сјајне идеје; њему је доста ако му се и у песми каже: Срб — Србство — мач — бој — крв — Босна — Вукаловић“¹

Али и тој великој акцији морало се јавити реакција. Толика бујица осећања почела је опадати, запето душевно стање морало се примиривати. Неизбежно је настало доба отрежња-

¹ Даница, 1861, стр. 368.

вања од пијанства речи, умор од све те оргије осећања. С једне стране Светозар Марковић са својом позитивистичком и реалистичком „новом науком“, са друге стране недаће од 1876, Берлински Конгрес, 1885 година, опасне и крваве унутрашње борбе у Србији, све је то ладило, сушило, уништавало стару националну романтику и емфатичну патриотску поезију, Лаза К. Лазаревић је омладинске идеје називао „будалаштинама“, Медо Пуцић „болешљивим маштанијама“, а Војислав Ј. Илић свирепо је исмејавао алкохоличарски занос косматог омладинског песника:

Ласкао је подло у песмама роду,
И ко бесно псето мрзео је воду.

И како је неизбежно у целокупном нашем и народном и у појединачном животу, из једне крајности пало се у другу. Место оних националних манитости од пре четрдесет година наступила је једна ладна, чисто формална, неплодно песимистичка, уметнички неузбудљива, нехумана и анационална поезија, без везе са животом, чак са извесном мржњом на живот, равнодушна према свему што није суптилно осећања или отменост речи и музика фразе. Јован Дучић, рођен у Херцеговини, почео је, вештачки као редак цвет у стакленој башти, обрађивати поезију, „мирну као мрамор“, „хладну као сену“, објављујући пре-

зриво гомили профаних да је његова муза
„бледо, тихо девојче што снева“, које неће да
пева по „нечистијем улицама“, и коју он учи:

Буди одвећ лепа да се свиђаш сваком
Одвећ горда да би живела за друге.

Буди одвећ тужна са сопствених јада,
Да би ишла икад да тешиш ко страда,
А чедна да водиш гомиле што нагле.

Колико је наша млада поезија одвојена од живота и народа, у коликој је мери нехумана и ненационална, речито показује овај пример. Г. Сима Пандуровић, један од бољих млађих песника наших, био је председник Националистичке Омладине, омладине оне странке која је историјски наставак омладинског и патриотског либерализма шездесетих година, и која данас показује јасну жељу да се врати својим старим идеалима. Али и у Г. Пандуровићу литератор је био јачи од националиста, и он не само да нема патриотских песама, но приказује себе и своје поколење уморене, затупљене, без „старе, добре вере“, природе „болесне и тмурне“, које је живот спљоштио и измрцварио:

Ружне су нас већ оманђале чини
Сити смо света, живота и свега;
Сумња нам сад је ослонац једини
А мудрост глупа и простачка шега

С људима другим и самима собом
Са тужним прахом старих идеала...¹

И у ове дане које преживљујемо, наша млада књижевна школа је ћутала, или певала мртве руже и заспале воде, и писала „књиге за уморне људе“, док су болове и наде данашњих нараштаја казивали стихотворци без ичега налик на таленат и „патријоте“ по занату без ичега иалик на искреност, исто онако банално и ружно како се патриотизам експлоатише у нашим политичким листовима. И то је један мало утешан, у сваком случају нездрав појав који треба забележити: данашње књижевно поколење није показало моралне и националне солидарности, оно није било заставник својега доба, и ништа данас није нашло одјека у њиховим олимпијски равнодушним и студено укоченим душама.

То је оно што се у опште може и треба казати, али исто тако ваља и додати да књижевни егоизам није тако општа болест код оних који данас пишу, да има наших писаца са ширим духовним видицима и са племенитијим осећањима, и да се данас јасно могу опазити не само тамни предзнаци но јасни и лепи почетци обнове наше родољубиве поезије, са осећањем националне солидарности,

¹ *Српски Књижевни Гласник*, 1907, књига XIX, стр. 23—24.

како су хтели људи шездесетих година, са осећањима човечанског братства и друштвене правде, како су проповедали људи седамдесетих година.

* * *

И ништа није било природније и логичније но да се знак за препорођај дâ у Херцеговини, да се санирање наше поезије, да се враћање песника своме народу, веже за име једнога Херцеговца, Алексе Шантића. Рођен у оном поноситом крају где се налази срж целог нашега народа, у оној земљи крепких људи и снажних осећања где су никле најбоље народне песме наше, у крају који је био расадник целе наше расе и из кога смо пресађени у северне и у источне крајеве, — Шантић је био предодређен да учини оно што сада чини.

У пуном јеку празнога вербализма и уског дилетантизма у нашој поезији, он је испевао опу, данас већ знамениту песму *Остајте овдје*, која је била више но добра песма: добро дело, и које се не би постидели ни Змај ни Јакшић. И новом збирком својих песама, која се ове године јавила у Мостару, Шантић је продужио свој корисни рад, доказао да искрен патриотизам и права поезија нису несагласни, и да добар Србин може бити и добар песник.

На првом белом листу, као епиграф целој

збирци, налази се стих из једног благородног
песника Слободе, болнога Надсона:

Пусть пѣснь твоя кипить огнемъ негодованья
И душу жжетъ своей правдивою слезой,
Пусть отсывъ въ ней найдутъ и честныя желанья,
И честная любовь къ отчизнѣ дорогой.

И у првој песни песниковој, која је као увод,
која даје прву и основну ноту, он казује своју
крепку душу слободна човека, која пркосно
стоји и у бури чвршћа :

Не, бор здрави није пао —
Ја и сада крепко stojим
Бог ми јако срце дао
Да у часу страшних дана,
У сред борбе и мегдана
Не поникнем челом својим.

У невољи и беди, и у њему и около њега,
срце му се шири, а душа испуњује братским
саучешћем према онима што трпе око њега.
И *Пред Распјећем*, он се учи пожртвовању и
раду за друге :

Хоћу да живим животом Човјека
Хоћу да љубим, да трпим и страдам
У својој Вјери да се Добру надам
Што но ће доћ ко света ријека

— — — — —
Пророчним гласом будићу из гроба
Истину мртву и слободу роба
Што спутан сунца завичајна жуди.

И крвљу својом прелићу све путе,
Идући теби и вјерујућ у Те,
Ускрели Брате потиштених људи!

Он узима свој песнички посао онако како га је Виктор Иго схватао: „посао песника јесте тешити“. Он дубоко саосећа са целом земљом својом:

Мене све ране мога рода боле,
И моја душа с њим пати и грца...

Он неће у сањаријама и на цвећу да проживи свој век који је нечем више намењен:

Не одврати лице! Пружи руке своје
Онима у јарму што невољно стоје,
И чекају сунца кроз маглу и олуј.

Помози и спаси! Невољу излијечи!
Изгрли, изљуби! Ране излијечи.
Ил' ридај и плачи, и са братом болуј!

Оно што Шантића одликује од старијих и обичних патриотских песника наших, то је што је његов патриотизам на реалном основу и позитивне садржине, што он не воли народ-нацију, као једну апстракцију, но народ-пук, живе људе, сељака. У томе погледу његова патриотска поезија везује се за социјално-националну поезију Ђуре Јакшића из седам-десетих година, за *Рајшара* и за *Земљу*. Његово срце затрепери љубављу за народ не када пева Душанове војске које полазе на Цариград, но када види невољне тежаке да за

хлебом иду у Америку. И то он казује у живописној и узбудљивој визији:

Пароброд спреман. Море се колеба,
Посљедњи пламен на западу трне;
Сутон се рађа и с јесењег неба
Полако пада на зидине црне.

Палуба пуна. Руке уздигнуте
Поздраве шаљу и с руцима машу;
У мноштву овом видим чељад нашу, —
Наслонили се на перваз па ћуте.

Та велика љубав према сељаку, као темељу целе наше расе и највећем страдалнику међу свима нама, прелази готово у извесан култ, онакав какав је био у руских народњака педесетих година према мужику. И песник, у песми *Пред колибама*, пева читаву химну том „убогом другу дубрава и врела“, тврдых жуљевитих руку, који својим знојем залева земљу, и крвљу брани „ову груду нашу“. Он се освежава и препорађа у додиру са људима из народа, који га уче раду, стрпљењу и оданости земљи, и у *Рибарима* он им се заветује:

Ја ћу да вас тјешим и да с вама страдам
И да кушам борбу са морем и небом!
Хоћу да се с вама и молим и надам,
Хоћу да се с вама истим храним хлебом.

Извесно је: то је другачи, разумнији, стварнији. искренији, дубљи и бољи патриотизам

но што је онај празни вербализам, сва она емфаза и реторика, са којим смо се навикли сретати у безбројним патриотским песмама нашим.

* * *

Други песник наш који са истим таквим успехом обнавља нашу патриотску поезију јесте један још млад човек, чије име тек почиње бивати познато, Вељко Петровић. Тај млади човек, и по ономе што је већ дао, и по ономе што ће извесно још дати, имаће име у српској књижевности. Он је данас, са Милетом Јакшићем, најбољи живи песник старе Војводине, и читајући њега добива се утисак да се није утро корен оне цвасти сјајних песника војвођанских, који су пре четрдесет година издигли на онолику висину уметничку поезију српску.

Вељко Петровић до сада није у једну књигу прикупио своје песме, растурене по *Летопису*, *Матице Српске*, *Бранкову Колу*, *Savremeniki* и *Српском Књижевном Гласнику*. Али и по томе што је дао, он већ има сасвим одређену књижевну физиономију. Он има све мане свога нараштаја, извештаченог модернизма, који више опомиње на Будим-Пешту но на Париз, бољешљивих осећања и бизарних идеја, али све је то из снобизма и моде. Он је несумњиво пе-

сник снажног темперамента, врло живе и плодне маште, врло оригиналан у мисли и у осећању, и то оригиналан у толикој мери да је већ сада један од најособенијих писаца наших.

Али декадентски и књижевни снобизам код Вељка Петровића само је једна помодна образаина: у његовој души има нечега девичански чистог, у духу нечега безазлено свежег, и, што је главно, он има дубоко осећање оданости својој земљи, и једно ново и оригинално схватање родољубља. Он се осећа моћно везан за своју земљу, као биљка свим кореном и жилицама својим. У своме родном крају, у широким степама Јужне Угарске, он се душом спаја са земљом која га је родила:

Долине благе, валовити хумци,
угари црни и весело море
пшеничних плоча, војске кукуруза
репице жуте и храстове горе,
— међ' вама моја родила се муза!

Бојама вашим и њиховим меким
и блиским сливом душа ми се храни,
булкама тапше липама се слади,
мрзне се, када мраз удари рани,
јеца над болних, сухих виногради....

— — — — —
Ја тебе волим, обрађена земљо,
у дугој борби што си најзад пала,
а побеђена да подлегнеш раду.

Ја хвалим брак тај твој и оштра рала;
— ја волим земљу човечју и младу.

Прашуме, хриди, куд још стигла није
ни нога људска, за мене су стране.

— Твоја ми кора зној и сузе пије.

Ја чујем, кад ми глава на те пане,
велико твоје срце како бпје.¹

Та земља, то је мати, ранитељка, учитељка,
лекарица његова. И никада у нашој поезији
није боље и лепше изражена она тајанствена
веза која постоји између човека и земље из
које је изникао, она чудотворна и исцелитељ-
ска моћ „рођене груди“ на децу њену. У песми
Нови Анџеј, песник пева меланхоличну „своју
равницу“, црну и угарену земљу под зелено-
жутим кукурузима и са белим кућицама шћућу-
реним као голубови. И ту, у тишини и топлоти,
његова се душа као цвет јутарњи отворила:

О мајко моја, земљо!

Ево ме дођох, о мајчице моја,

поклонити се теби, дођох ја...

На твоје крило вериге полажем

свих светских, глупих, мамљивих таштина.

Уморан сам и клонуо сам, мајко,

У обесном и јаловом витлању

...И ја ти дођох сад на крају лутње,

дођох да просим милоште у тебе

дођох да паднем на родну ти груду, —

¹ *Летопис Матице Српске*, 1908, књига 247, стр.
67—68.

И да се дигнем оснажен и силан
К'о некад Титан са твојега тла!

У свету он је растурио благо свога срца, душа
му је почала трнути, и он се без младости,
без снова, без полета, изнурен животом, враћа
матери својој, земљи својој:

О дај ми младост, полет, идејале,
матерњи дух твој удахни у мене,
пусти, да корен зароним у тебе,
у срце твоје питомо и топло,
у утробу ти, у животворну,
из које но сам исклицао и сам,
и за њу да се захватим дубоко
к'о онај крепки јасен на рудини,
и да из тебе никакова сила
ишчупати ме не узмогне више.
Па кад окрепљен крвљу твојих жила
поносно дигнем чело своје горе,
нек дува вихор, — западњак, северац —
о моје ће се оштетити гране.

А песма коју тад захујим биће
реч твоје душе и твојих дубина, —
громовна песма твога верног сина...¹

Други су своју земљу волели са оптимизмом,
зато што су је видели лепу и што су уживали
у њој, и таква заинтересована љубав није ни-
каква заслуга. Врлина је волети своју земљу
онако несебично и дубоко инстинктивно као
што је воли наш песник, заједно са свим

¹ *Бранково Коло*, 1906, број 41, страна 1290—1291.

њеним недостатцима, јадима и ругобама, и поред свега тога, можда баш и због свега тога. И ето како он поздравља *Српску Земљу*:

Ово је земља бурјана и драча
ово је земља подлих сунцокрета,
ово је земља пијанке и плача
и легло врапца које ниско лета,
ово је земља бурјана и драча.

Ово је земља гнојна, здрава, јака,
ал' на њој цигло штир високо ђикџ;
ово је земља чмалих пупољака,
плодова које не окуси нико;
ово је земља гнојна, здрава, јака.

Ово је земља отроване крви.
корење гдено крепког дуба труне;
где орли гину, а благују црви,
где се пл' кади ил' паклено куне,
ово је земља отроване крви.

Ово је земља проклета — ал' моја,
маћеха моја, моја мати драга.
О ја те мрзим, јер те нико ко ја
не љуби тако, моја мати драга!
О ти си земља проклета, ал' моја!¹

Народ, нација, за њега, исто као и за Ђуру Јакшића и Алексу Шантића, то је сељак нагнут над плугом, који вековима преврће ту црну и проклету и драгу земљу српску. Такав је његов *Рајшар*, који подсећа на Игова се-

¹ *Бранково Коло*, 1906, бр. 24—25, стр. 748. *Са мојих равница*.

јача с његовим „узвишеним покретом“ и на Милеове сељаке на бразди:

Пред ногама му полегле спокојне
богате бразде. И како их гледа,
ко своја добра и марљива чеда,
безмерна нежност облева му знојне

боре у мучној борби узоране.
Он воли земљу ту, на којој стоји,
напорним радом, знојем што је гноји,
на којој своје он тавори дане.

Он са ње кликће, с ње га сета мори...
И када семе нечујно пуккета,
ил' класје шушти, гиба се сред лета:
он то разуме, то му земља збори..¹

Вељко Петровић јавља се доста често својим родољубивим и политичким песмама у *Србобрану* и другим политичким листовима нашим. Читајте те песме. То су не само најбоље патриотске песме које данас један Србин из Угарске пева, то иде можда у најбоље, али извесно у најоригиналније ствари целокупне родољубиве поезије српске.

* * *

У српској књижевности која се данас ствара могло би се наћи још примера новог и модерног схватање патриотизма и ознака обнове

¹ *Бранково Коло*, 1906, бр. 18—19, стр. 563. *Са мојих равница*.

патриотске поезије наше. То се огледа и у песмама Стевана Бешевића, који се, и сувише скроман, повукао из књижевности, али који с времена на време у *Врачу Погађачу* објави по неку врло добру песму; така је поезија овог новог песника који нам се из Америке јавио, Нестора Жучног. И то рационално и социјално родољубље није само у поезији, оно се још јаче види и у приповетци нашој, њиме је задахнут већ прослављени *Јазавац пред судом* Петра Кочића, и крепки романи Ива Ђипика *За крухом* и *Пауци*.

Тај нови патриотизам није оно што се некада под патриотизмом разумевало: оно запевање над гробом славних предака, „грактање мрачне гаврановске песме прошлости“, како би рекао Хајне, оно „прикивање живих на крст историје“. Ми смо без оног феодалног романтизма, и не мислимо да је сва величина наше расе у средњевековним владарима, и сјајној властели у панцирима и са челецкама. То није више оно детињасто прецењивање сама себе, наивна вера у „српску културу“ и апсолутну надмоћност српског народа, изабраног народа на земљи. То није ни она неинтелигентна ксенофобија, канибалска мржња на туђина, чија крв испод гроца треба да залива биљку српског патриотизма.

Али ако се данас не кунемо више Мило-

шем и Марком, и ако више побожно не цели-
 вамо гусле, и ако више не носимо душанке
 и лазарице, ако више не витламо „сабљом
 димишћијом“, ханџарима и јатаганима, и не
 „шкргућемо зуби“ када видимо Турчина, —
 ми имамо пуно и развијено народно осећање
 дубље, разумније и плодније но што је некада
 било. Поред свега поштовања за народну про-
 шлост, ми не дајемо ни пребијене паре за
 „историјска права“, и ми смо дубоко убеђени
 да право једног народа на живот не почива
 на прашњавим пергаментима и свадбеним уго-
 ворима владарским. Наша права ми носимо
 сами у себи: то су гробови наших предака и
 колевке наше деце, како је недавно казао умни
 Светозар Прибићевић, то су крв и зној нашега
 сељака којима је наша земља обилно нато-
 пљена. Ми се осећамо као изданак целе једне
 расе „горких и бедних страдалаца“, како вели
 наш стари летописац, потомци ускока, хајдука,
 одметника и устаника, који су своје право на
 живот искупили вековима страдања и борбе.
 Отаџбина је, за нас, по речима оног модерног
 писца, њива, на којој се непрекидно сеје и
 жње, на којој ми жњемо што су наши претци
 сејали, и сејемо оно што ће наши потомци
 жњети.

Ми се као биљке осећамо везани за земљу
 из које смо никли, и коју, поред свега, волимо

као колевку своју, као оквир свога живота и поприште свога рада, као гробове своје старих и драгих, где ћемо и ми једнога дана утрућени лећи. Наша отаџбина је у дну целога нашега бића, она је оно што је најосновније и најинтимније у нама; ми је волимо више нагоном но разумом, и волимо је са свом слабошћу коју човек има за своје најрођеније. Наша душа само у њеној средини налази своју равнотежу, и сву нашу мисао, сву нашу душу, ми можемо казати само на језику који смо од матере научили.

И ми данас волимо народ не као фикцију и реч, но као живе људе, у чијој средини живимо, и са којима делимо и добро и зло. Наш патриотизам није онај антикварски, метафизичарски и фразеолошки романтичарски национализам старијих параштаја, но сувремено, стварно, трезвено, демократско и социјално осећање солидарности са својим народом, са широким слојевима народним који чине темељ и суштину једне расе. Ми не волимо историјске фантоме но живе људе, и нама је много ближи један сељак и радник данашњег доба но „христољубиви владари“ и сјајна властела из Средњег Века.

И по сто пута у добар час што се и у нашој поезији дошло једном до тих реалних и здравих идеја! И било је време да почне

нужна реакција оном јевтином декадентству и плитком снобизму; добро је да се учини крај оном „усиљеном очајању“, које је нападао још Војислав Илић, свој тој антипатичној поезији која пева *Неискрене Песме* и *Химну Равнодушности*, оној духовној узетости људи без идеја и без осећања, свем оном звекетању звучних фраза, шареним мехуровима и лажном бисеру празних речи. Духовно и душевно здравље, искреност и живот, почињу се јављати у нашој поезији. Пречишћено, модернизовано и разумно, јавља се понова у нашој поезији осећање националне и човечанске солидарности. Једно тако велико и моћно осећање, које је давало толико поетскога надахнућа, није смело дуже остати систематски занемаривано и неупотребљавано. Поезија наша, остајући увек поезија, враћа се животу и народу. И у приликама у којима се налазе и наш народ и наша књижевност, то је добар знак и велика нада.

М. М. УСКОКОВИЋ

Под животом. Београд, 1905.

Све ствари које су ушле у ову збирку штампане су раније, по књижевним и политичким листовима наших, у *Српском Књижевном Гласнику*, *Новој Искри*, *Делу*, *Бранковој Колу*, *Политици* и *Самоуправи*. За ове две године како се јавио, Г. Ускоковић је много писао, више но што треба и што сме да чини један млад таленат који још тражи пута и израза.

Његова књига, у погребно црним корицама, са саставима које имају наслове *Morituri* и *Реквием*, носи у себи два елемента. Један је књишки, литература, у рђавом смислу речи. То су она лака и површна општа места „светскога бола“ и „болести века“, обавезан песимизам, оно што млади људи прво виде код великих писаца. Има ту и тамних и усиљених симбола где се и сувише види прст пишчев, сентименталности девојчица из пансионата, увелих ружа, цвећа у лисницама, суза без

узрока. Ту је старомодни бајронизам, бледи, фатални љубавници, замршене косе, свела лица, са душом која се саживе: ту је стара реторика, романске фразе, позоришне тираде и клетве. Каткада изгледа да је цела цртица написана да се поспе цвећем какво банално књижевно осећање, да се смести каква фраза са ефектом. То су све ствари које су у складу са оном уочљивом црном бојом на корицама и са оним прилично претенциозним насловом. Г. Ускоковић који воли модерност овде је остао при врло старим стварима.

Когод је почео писати, писао је увек са тим књишким дометцима и са неизбежном емфазом, и Г. Ускоковића не треба прекоревати због онога без чега се готово не почиње. Тим пре, — и то је онај други, бољи елеменат, — што он има талента. Има у његовој књизи душевне узнемирености, рањене нежности, силом задржаних суза за оне који су страдали од суровости живота, нарочито за ломну и бедну жену, „доброг малог створа“, који пати од тих грубости. Има ту носталгије пунога живота, живота „у лепоти“; има једна болна пронија, која је можда најбоље што у овој књизи има. Неколико цртица су сасвим добре, са изразом, са јачином, са нечим врло сугестивним у оним испрекиданим реченицама и у оном тону тужног подсмеха, са нечим интимним,

што отвара видике мисли и осећања. Тако су оне кратке ствари о жалосном *Господину који чини добротинство*, тако *Извол'те*, у неколико реди збивена трагедија младе девојке која је продавала цвеће, тело и душу. Има у *En plein air* једна прилепчива меланхолија лепога јесењег дана, када под сунцем и ветром који милују човек осећа студен и самоћу зиме која наступа. Место оних општих, романских описа, декорација за Манфреда на Алпима, Г. Ускоковић може да да прецизан опис, наг као зимско јутро, али снажан и леп: „Хучи и завија кошава кроз суро, голо стење, које дере к небу као храмови дивљих богова. Погдегде и црни кржљави руј, а под голим дубоким точилима бели се сув просен снег прошаран увелцима сасушеног лишћа.“

И место романских речи долазе крици са срца, одвратности од таворења у живим гробницама, у „задаху трулог намештаја и одбачених књига“, жеља са ваздухом и слободом. Г. Ускоковић има и стила, има и праве речитости, у појединим местима: „Ја сам тај уморни галеб који пада на стену, да се на њој одмори, и, одморан, да размане крилима, па понова да се залети поврх таласа у буру и маглу. А ти си мирна морска стена, судбином одређена да стојиш сама у пустом видуку и да спасаваш уморне галебове“. Или: „Очи се саме отва-

рају и гледају једнолику, бескрајну пољану, покривену снегом и ледом, под којим труну моји снови и илузије.

„Усне ми и срце дрхте од зиме.

„Ко је дизао, ко је размицао завесе на мом прозору? Куд ћу ја у тај зимски дан? Шта ће ми та тупа циганска музика? Шта се мене тиче што се неко рађа, жени или умире? Ја хоћу да сањам.

„Али сан бежи. Падају илузије и крију се под дебели, меки први снег.

„Осећам како ми срце дрхти. Мени је зима.“

Под живошом није дефинитивна књига, и не показује јасно и иначе неодређен таленат свога писца. На страну њене слабости које су особина извесних година, споредне и пролазне, она има и озбиљних врлина, показује таленат, који, ослобођен терета књига, и са више искрености и прибраности, може стварати снажна дела. Скице у овој збирци само су „стрижице пера“, што рекао стари песник; то су само изгледи и нацрти. Г. Ускоковић ће се, а пре а после, огледати на приповетци или интимном роману. Са оном оштрином осећаја, јачином осећања и знатним способностима стила, он ће дати добра и трајна дела.

* * *

За наше књижевне прилике карактеристично је да су издавачи ове књиге један

млад наставник и један ђак, Г. Г. Радоје Дединац и Милорад Куртовић. Исто тако, трећу књигу приповедака Г. Петра Кочића, издали су опет један млад наставник и један ђак, Г. Г. Велимир Рајић и Јован Тановић. Данас млади школовани људи не само да су писци и купци, они почињу бивати и издавачи књига. После сто и педесет година књижевности, данас смо дотле дошли да, поред богатих књижара, немамо више издавача. У таквим условима, са једном тако мртвом и малом публиком као што је наша, будућност српске књижевности не изгледа ружичаста.

Данас, ма какав сеоски зеленаш, паланачки бакалин или механски политичар, сматра као свој дневни оброк да излије што више глупих клевета на онај презрени ред што се зове интелигенција. А та иста интелигенција, чији су материјални услови живота тако тешки, једино она држи културу и напредак у овој земљи, једино она живи за ствари духа и укуса, за науку, књижевност и уметност, за све оно што чини цвет живота једног народа. Најмлађи и најоскуднији чланови њени сада почињу издавати и књиге! И у колико је жалостан источњачки немар и тупа равнодушност с једне стране, у толико је утешна некористољубива преданост и морални идеализам с друге стране.

Ђаци издавачи у исти мах су и жалост и срамота, и понос и нада наше књижевности.

Vitae fragmenta, Књига за уморне људе.
Мала Библиотека, свеска 153. Мостар, 1908.

Нову књигу Г. Ускоковића сачињавају двадесетак одломака, скица и песама у прози, од којих је највећи део изишао у *Српском Књижевном Гласнику*, а остали у *Делу*, *Новој Искри* и још некојим политичким листовима. Те ситне ствари пријатно су се читале растурене у часописима и по новинама, али овако, чинећи извесну целину, с једним основним тоном и обликом, остављају јаснији и јачи утисак.

Само, чудноват наслов ове књиге даје места једној примедби општега значаја. Последњих година наши млађи писци, нарочито они најмлађи, увели су моду да своје књиге и своје песме називају страним, озо­бито латинским именима. Ми смо имали збирке српских стихова који су се звали *Autumni flores*, *Carmina selecta*, *Акварели*, *Диоскури*, роман *Finale*, скице *Dissecta*, песме: *Epiphania*, *Memento*, *Menuet*, *Canzone*, *De Profundis*, *Marcia funèbre*, и слично, у томе смислу и у укусу, што све треба да покаже егзотичну отменост и књижевну интелигенцију. И у томе има подје-

днако почетничке безазлености и старога романтичарскога „опсењивања простоте.“ Каква је потреба била Г. Ускоковићу, да он, рођен Ужичанин, својој књизи даје наслов у латинском, и то у сумњивом латинском? Тим пре што је он тако мало упућен у језик Цицеронов и Вергилијев, да није поуздано да би од прва погодио генитив речи *domus*.

Затим, има у овој књизи онај непријатни књишки и вербални песимизам, који постаје велика и неиздржљива баналност наше данашње књижевности. Првој књизи својој Г. Ускоковић је ударио црне корице, као на посмртним листама. На корице ове нове књиге до душе није стављена ни жалосна врба ни мртвачка глава, али стоји назначено да је писана „за уморне људе“. Али тај књишки песимизам тако је постао овештао и досадан, да ће се после читања сличних књига уморни људи осетити као уморени људи.

Али, поред тих неколико примедба, *Vitae fragmenta*, сасвим потврђују онај основни утисак, који је оставила прва књига Г. Ускоковића, *Под живојом*. Млади писац извесно има талента, и показује сложених и лепих осећања, књижевну осетљивост и књижеван начин изражавања. Шта више, у овој књизи, он показује да се развијао и напредовао: израда је вештија и чистија, а стил глађи и саврше-

нији. Има у Г. Ускоковића једна жива и књижевна речитост, каква се никако није налазила у наших и најбољих старијих приповедача. Читајући ову прозу, читалац има утисак да је у књижевности, онакој како се она данас схвата, што није увек случај када чита наше и врло слављене прозне писце.

Но *Под живојом* и *Vitae fragmenta* су само одломци, који одају писца од виших и оригиналних осећања и са књижевним стилем, са способностима које имају складно тек да се примене у већој приповетци или роману. Али и по лепим стварима које је већ дао, и по ономе што се са оправдањем може од њега очекивати, Г. Ускоковић је један од оних на којима остаје српска приповетка. Сада, када су старији писци или нестали или сустали, у овим тренутцима књижевне кризе коју преживљујемо, наши млади писци имају шире поље рада и већих изгледа на успех но икада. Њихова амбиција и њихова дужност је да у књижеван рад унесу све своје снаге, и даду што боље и што више могу.

ЈЕДАН ЗАДОЦНЕЛИ ПЕСНИК.

ПЕСМЕ Дим. Глигорића Сокољанина Други
део. БЕОГРАД, 1906.

Г. Глигорић не пева од јуче. Он је један од оних наших *pöetae minores* који се годинама срећу по књижевним и политичким листовима и по календарима и зборницима сваке врсте. То су *лакописци*, увек добре воље и готови да напишу колико им се затражи, и без којих би уредницима било тешко уређивати листове. Г. Глигорић је не само брз и лак у писању но још и упоран и истрајан. О првој свесци његових песама, најпозванији међу нашим књижевним критичарима рекао је да су: „мирне и незнатне песмице“, да им је главна одлика „питома безизразност“, да „и најбоље су без праве песничке вредности“.¹ После таквих речи једноме песнику остаје само

¹ Богдан Поповић: Оцена на I свеску Песама Д. Глигоровића Сокољанина. *Српски Књижевни Гласник* 1902, књ. V, стр. 145.

једно: да баци перо у трње и да почне паметнији и плоднији посао. Али Г. Глигорић не разуме основну истину да је свуда допуштено бити осредњи и баналан само не у поезији, и он никада не би усвојио тако тачну реч Огиста Барбјеа, песника *Јамба*: „у врту уметности треба божански певати или ћутати“. И он се није осврнуо на добре савете, казане у његовом интересу, и ево се јавља са другом свеском својих песама. Шта више, његови пријатељи су почели целу једну малу „кампању“ по политичким листовима који немају никакве везе са књижевношћу, и уверавају нас да је Г. Глигорић песник, добар песник, песник каквих је мало било код нас!

Та новинарска „критика“ ни најмање не убеђује, и довољно је прочитати ову свеску стихова па се уверити да Г. Глигорић није ни велики песник, ни добар песник, ни песник у опште. Од прве свеске он није учинио никакав напредак; можда је још и ударио у назад. У читању његових сладуњавих и отужних стихова, баналних осећања и мисли и још баналнијега изражавања, читалац има сталан утисак да чита песме наших листова који су изилазили пре четрдесет година, *Данице*, *Матице* и *Виле*. Г. Глигорић, који је прост и невешт подражавалац, каткада неспретно подражава Војислава Илића (*Ученик Клеону*),

али готово редовно пева у духу наше старије омладинске лирике. У најбољем случају његове песме подсећају на *Љубицице* Милорада П. Шапчанина, али најчешће на слабе песнике шездесетих година, на Ису Ђирића, Ђену Павловића, особито на Миту Поповића, веселого „Браца Миту.“

Шта пева Г. Глигорић? Наслови песама јесу цео његов програм и сва његова естетика: *Суза и роса, У њеном срцу, Њен поглед, Растанак, Пољупци, Перивоју, Нектар, Тајне сузе, Крај језерца, Славујева песма* и тако даље, целе песме по сто хиљаде пута опева-них лажних „појетских“ тема, казаних на начин од којег се јежи човек који зна шта је права поезија.

Ту је сав освештани и овештали речник наше лирике од пре четрдесет година, сви „појетски“ флоскули којима су се служили они који су без искрених осећања и јаких мисли покушавали да певају: и „Хај“, и „аој“, и „цветак убави“, и „перивој“, и цвеће „мирисно и мило“, и „лахор“ и „роса“, и „зора рујна“ и „сеоце, цвет мирисна цвета“, и „цветак наде“ и „небо плаво“, и „дивна мома“, и „рајски мирис“, и „небо плаво“ и „сунце моје јарко“, и „славуј поје“, и заљубљени „млади пастир“, и пролетње песме „на сребрној лири“. Г. Гли-

горић иде тако далеко да се служи и провин-
цијализмима старих војвођанских лиричара:

На крили је мојих најмилих снова!

И како је све то очајно банално казивано!
Младу љубав он овако оригинално пева:

Кад преда мном ти се јави,
Моја дивна зоро бајна,
У оку ми од радости
Затрепери суза сјајна,
Тад у души мојој сину
Једна лепа слика мајска
Пролетњег се јутра сетих,
И онога часа рајска...

За лепу девојку, „надземаљску слику“, он
има овакве речи:

Тај мирисни цветак, та богиња права,
Погледом и стасом плени, очарава.
Гледали је момци нежно и умилно
И љубили тајно, ватрено и силно.

У „романси“ (!) *Под Шаром*. ево нове па-
сторале:

Бујни Вардар шуми, тече,
Заносно, весело,
А крај њега стари пастир
Стадо чува бело.
Стадо чува и с њиме се
Шири пољем, лугом,
И по каткад песму пева
Болно и са тугом

Каква је та песма певана „болно и са тугом“?
То је историја његове младићске љубави. Њен
„ватрени поглед“ није падао на Омер-бега,

Већ на Српче самохрано
Момче голобраво,
Што по гордој Шарп чува
Свилоруно стадо.
Стадо чува, а о злату
Снива дневи, ноћи,
И шапуће: она неће
За Омера поћи.

И тако даље, као најгоре песме Мите Поповића!
Треба ли још наводити стихове као поче-
так *Слутње*:

Електрична светлост
Трепери и сја,
У дубокој ноћи
Скоро сâм сам ја!

Или лирску песму која почиње:

Пијан дању, пијан ноћу,
Није шала!
А без чаше, а без флаше,
Без бокала.

Треба ли рећи да је версификација оскудна,
сиротна, старинска, немогућа за наше уво?
И шта нам вреде акценти на речима, када се
праве овакве грубе грешке:

Спава гора у даљини,
Спава до,

А покрила густа магла
Поље сво.

Да ли ударити гласом на оне нелогичности, или отворено казав, бесмислице: појета је отишао у Фрушку Гору и тужи: „далеко сам од родног ми краја“; у винограду види „берачице“ како „лозу вежу хитро и весело“. На *Развалинама града Авале*, Г. Глигорић у једној визији сумњиве песничке лепоте види „Авалу плаву“ где у „облаке сјиније (!) „сараоре“ како на њој раде, „властелина“ и „*Баханџикињу* дивну“ поред њега, како „сантуре јој лако у рукама звоне.“ На страну апсурдност целе слике, али не треба заборавити да је Г. Глигорић учитељ испод саме те хималајске Авале, и, како историјско знање показује, слободно је посумњати у вредност „очигледне наставе“ коју он даје малим рипањским сељачићима!

Али да је само то! Сем неколико песама где има из далека нечега налик на искрено осећање и мисао (*Претња... Путник, Распашак*), све је тако слабо да не вреди труда дуже се задржавати и наглашавати. Читајући стихове овог човека које је задоцнио за пуних четрдесет година, схвата се гнев Светозара Марковића којим је писао о сиромашној и лажној лирици својега доба. И песме као што су ови примитивни, старински и непеснички

стихови, који су нам тако далеки и туђи, сва ова поезија једнога давно и неповратно прошлога доба и застарелих облика и манира, сва та стихотворачка старудија више но ништа извињава нашу данашњу лирику, која поред све своје усиљености и ексцентричности, ако ништа друго, а оно се бар труди да буде отмена и оригинална, и бар споља личи на поезију.

ВОЈИСЛАВ Ј. ИЛИЋ МЛАЋИ

ПЕСМЕ. ЧАЧАК, 1909.

Г. Војислав Ј. Илић се већ десетак година јавља по нашим књижевним листовима, и већ је привукао пажњу на се, ако ничим другим а оно тиме што случајно носи пуно име једног великог песника нашег. 1902 године издао је малу збирку преведених песама *Туђински бисер*, слабу по вредности, која је прошла готово непримећена, као и толике збирке почетничких песама, ма да њен писац тврди да је данас „по готову нигде и нема“.

Песме Г. Илића остављају двострук, врло помешан утисак. Има у њима развијања врло општих, готово баналних „појетских“ тема, и то у врло обичним и осредњим стиховима. У доброј половини књиге читалац је у искушењу да нељубазно примети писцу: да му није било потребно на корицама потписати се као Војислав Ј. Илић-Млађи, јер није било никакве опасности да се његови стихови припишу Во-

јиславу Ј. Илићу правом, Војиславу Ј. Илићу једином... Затим, даље би се чинити врло неповољне примедбе о тачности и поетичности приличног броја превода из Виктора Ига, Ламартина, Алфреда де Мисеа, Леконта де Лила, Теофила Готјеа и других. Али, не би било право нарочито се заустављати на тим слабостима, јер у књизи Г. Илића има нечега бољег, и то много бољег.

Има у овој књизи цео један низ песама потпуно личних и најинтимнијих, где је велика искреност нашла врло јак и импресиван израз. Г. Илић је имао једну велику несрећу у своме животу, и нема никакве неделикатности помињати је, када је она врло отворено и у појединостима испричана у целом једном низу јаким песама: *Ноћ на свирка, Из једне шетње, Над извором Тимока, Звони, Њен венчић, Из болничких часова, У поштанским колима*). И чудна ствар, Г. Илић, који је у општим поетским мотивима био сасвим осредњи стихотворац, када је додирнуо крваву рану свога срца, када је стао јецати своју трагедију, „почету песмом, завршену гробом“, попео се до песничке висине. Није могуће без стежања у срцу, без готово некога физичкога осећања бола, читати овакве стихове:

Ето и сунца! Кроз застор рујни

Крајичком ока гледну,

Како је дивно: у своје биће,
 У душу своју жедну
 Примити светлост, коју не може
 Ни сами гроб погинути!
 О, ал' је слатак, привлачан живот
 Уочи саме смрти!
 Сунце! О, сијај! Не још за дуго!
 Пусти мелемну, топлу и благу
 Још само зраку коју!
 Док будем тупим сечивом струг'о,
 Док крв не распем своју!...

Како смо ван лажне литературе у песми
Звони!... Он, из чије још скорашње ране капље
 румена крв, зауставио се са својим чуваром
 на среди друма, посред жита као злато жутих
 и спржене траве из које цврчак пева.

...Мој чувар скиде капу с главе!
 Куд га то мисли далеко односе?
 „Шта слушаш, брате? упитах пун страве,
 А он ми рече: „Звони... сад је носе...”

Не питах више. Само сам уздан'о.
 Кд да ме стрела кроз прса проболо.
 Лежах кд мртав... а, затим, лагано,
 С још два чувара уђосмо у кола.

И тад, ко дуси, јурити узесмо
 Преко мостова, брда и долина
 У дивљем трку... и пред вече бесмо
 Под кршним Ртњем, сликом исполина.

Па, напред! Возар љуто узмахује
 И бичем шиба, знојну кљусад гони.

Стражари ћуте... Ах, да л' се то чује
 Како однекуд звони... звони... звони...

И док са узбуђењем читамо те кржаве и болне стихове, нама се и нехотице намеће једна мисао. Ми се питамо пре свега колико у тим описима драме срца има праве искрености а колико извештачене литературе. Велики бол по правилу је дискретан и нем.; када човек силно страда он нема ни воље ни времена да друге тиме забавља, и има пуно истине у ономе што је Тен на једном месту казао: „неприлично је правити представе са својим срцем; боље је да вам кажу да га немате.“ Александар Дима Син је врло разумно, у предговору *Diane de Lys*, говорио о људима који су у књигама описивали страдања свога рођеног срца: „Ти људи нису ни патили, у правом смислу речи. Када човек пати, он ћути; када и сувише пати, он се убија. Али онај који је у стању да да књижевну форму своме болу, који може да га потчини хармоничном ритму, који га разумно дискутује, који га брише, који му даје преливе, који му удара тачке и запете, који му додаје сатиру, посматрање, веселост да би га поставио у равнотежу, који га предаје глумцима да га тумаче, штампару да га штампа, књижду да га продаје, а целом свету да чита — тај није патио.“

То је сасвим тако, и цело питање нам изгледа јасно и просто. Али поред свих наших интелектуалних и моралних уверења, ми налазимо неко перверсно уживање у тим стиховима Г. Илића. Узалуд се ми отимамо нездравој дражи тих стихова крвљу покапаних. Узалуд себи говоримо да је ствар била страшна и нечовечна, и да се она ничим и никада не да правдати; узалуд се бранимо од утиска тих језивих песама изниклих из крви као мистични црвени цветови, уверавајући себе да трагични утисак није у стиховима но у ономе што је иза њих, у страховном и језивом предмету који они причају; узалуд, најзад, у последњој скрупули, осуђујемо писца што је ту ужасну несрећу, коју је као сабласт требао гонити из сваке успомене, узео за предмет своје песме, нанизао је у профане строфе, удешавајући сликове, и хармоничност речи, тражећи ефекте и пљескања, излажући пред великом публиком, као на позорници, нешто што би требало да остане у најмрачнијем куту срца. Крвава мрља остаје на страницама ове болне и болесне књиге; ми смо жртве наше болесне радозналости и књижевне перверсије за ретким и јаким осећајима; писац у овим стиховима, који су профанација гробова, има доста литераторске каботинаже, која у свему и по сваку цену тражи књижевне мотиве и ефекте.

Али, све је то узалуд! Утисак остаје, и он је, у свој својој трагичности, велик и сиљан...

Г. Илић је песник без великог талента, и трагика предмета подигла га је више но што би по својим способностима могао допрети. Догађај који је он опевао десио му се један пут у животу, и један пут у животу испевао је он ове песме. Ми све то врло добро знамо, али те његове песме чине утисак, и тај утисак упорно остаје. Јер, то је преживљено и осећано. Ми смо толико сити лажи у литератури, литературе сведене на недостојну комедију осећања, на лажне сузе, лажне покличе, реторику бола и фразеологију плача; нама су постали одвратни они сити и задовољни филистри, који без икаква смисла и разлога бусају се у груди и ридају горе но Јеремија на развалинама јерусалимским. У данашњој српској књижевности у толикој је мери настало крчмење безузрочног и бесмисленог, лажног и ладног песимизма, ми имамо толико песника који опевају своје фиктивне гробове, као што су пре четрдесет година песници певали своје исто тако фиктивно „луче бајно“, да нам је добро дошла песма у којој има истине, па ма и најстрашније...

Из тога узрока, зато што су искрене, зато што су у пуном смислу речи *Suspiria de profundis*, Песме Г. Илића, као и песме Г-ђе Да-

нице Марковић и Г. Велимира Рајића, имаће успеха код данашњих српских читалаца, којима је додијала лаж и афектација у нашој данашњој, чисто спољној поезији, сведеној на игру речи и комедију осећања.

„СТАРИ“ И „МЛАДИ“ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Драгутин Ј. Илић: НОРИ ПРАВЦИ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ. Летопис Матице Српске, 1909, књ. 256

Последња свеска *Летописа Матице Српске* донела је један борбен чланак Г. Драгутина Ј. Илића, који може унети само пометње у наше сређене књижевне прилике. Тешко је разумети каква је била потреба да један стари и озбиљан књижевни часопис, који има пречих и паметнијих задатака, и из кога је дневна књижевна полемика увек била искључена, донесе, и то без икакве ограде, један љутит и неоправдан напад на цело једно књижевно поколење. И док се ми само чудимо, има људи, баш у крајевима у којима *Летопис Матице Српске* излази, који се због појаве овога чланка врло озбиљно љуте. Сомборска *Слога*, у свом 21 броју, пише: „нећемо ћутке проћи поред погрешке која је учињена тим што је овако несолидном чланку дато место у *Летопису*, а још више ћемо протестовати против наго-

вешћеног „опширнијег говорења у засебном чланку и подробније оцене нових песничких производа.“ Ако *Леттопис* не може да буде научна и песничка ревија за књижевнике Војводине, или за књижевнике који ће писати и за Војводину, а он не сме бити благајна и орган за књижевне банкроте, који изумевају српској књижевности имагинарне непријатеље да би јој се натурали као Св. Ђорђе, и још најмање сме *Леттопис*, рецимо просто и разговетно, забадати трн у здраву ногу.“ Речи су сувише оштре, али мисао је у основу тачна.

Г. Илић се поново враћа на послове који премашају његову снагу и његову књижевну интелигенцију. Он са времена на време допушта себи да теоријски говори о књижевним и уметничким питањима, и то ради увек са подједнаким неразумевањем, било да у једном истом чланку побрка Монако и Минхен, било да као „Цензор“ *Бранкова Кола* сарађује цео рационалистички и реалистички покрет у нашем духовном животу.

И овај његов чланак има све рђаве стране ранијих сличних послова његових. Г. Илић не зна ствари о којима пише. Или, што је још горе, он их зна рђаво. Он са озбиљним лицем изналазача једног филозофског система прича баналности које се данас знају и у петом разреду гимназије, или се заплеће у мутне фразе

и празне речи којима је тешко ухватити смисао, или се, најзад, огорчено и грубо, баца на оне које сматра за своје књижевне непријатеље. Противречности има сваки час. На 26—27 страни вели: „песник је део целине. Дух његова певања не може се одвојити од оног општег духа осећања и укуса, које једино време представља. Ово је истина која се не може порећи...“ Но на две стране доцније, он се предомислио, и сам пориче ту исту истину: „Стављати се у службу времену; подешавати свој дух његовим прохтевима, жртвовати свој индивидуалитет, своје Ја, општем, не само да не користи времену него га и штети.“ Г. Илић може мислити да је то дубина или суптилност, али то је у ствари груба противречност једнога човека којем у глави није светло и који ни сам не зна шта мисли и шта хоће.

Колико је Г. Илићу до тачности најбоље се даје видети из његова схватања Љ. Недића и његова књижевна рада. Ван сваког је спора да је Недић био непријатељски расположен према млађим писцима, да је мрзео на књижевну садашњост, прокламовао да је српска књижевност запала у руке писаца „без талента и спреме“, и да горих писаца и горега писања није било од како постоји српска књижевност. Г. Илић тврди да је Недић био „спона између литерарне прошлости, младе

садашњести и будућности која се тек у своме магловитоме зачетку назирала“. Недићеви критички судови или се нису одржали, или су подложни великим корекцијама; ни један од књижевних критичара који данас пишу нису његови ученици, и српска књижевна критика се данас развија сасвим у супротном правцу, онако против чега се он узалудно борио. А Г. Илић тврди да је Недић „ударио темељ модерној српској критици“, сматрајући по свој прилици себе за пријемника Недићева духа, и одржавајући Недићеву школу комичним писањем: Књижевни Правци, Књижевна Критика Садашњост, Време, Прошлост, Традиција, Стил, Епоха, Личност, Наше Лирско Песништво, и слично којешта. Недић је више но ико уносно страсну, па чак и жучну политику у књижевност, он је сматрао за своју мисију изагнати демократски дух и „народне људе“ из српске књижевности, он је око *Српскога Прегледа* прикупио, са малим изузетком, само писце конзервативних начела. Г. Илић тврди да је Недић усаго против уношења политике у књижевност, против груписања писаца по политичким начелима, и да је око себе прикупио „*све старије и млађе* литерарне снаге *без обзира на њихова политичка гледишта*.“ Колико речи толико нетачности, и Г. Илић извесно много рачуна на заборавност својих старијих

и лаковерност својих млађих читалаца када овакве ствари може да тврди.

Г. Илић, као и још некоји од наших непризнатих генија, велича Недића из једнога јединог разлога: што је овај мртав и што не баца сенку ни на чију славу. И он тако високо цени *Српски Преглед*, не зато што је тај часопис био одиста добар, но из ни мало филозофског и критичнога разлога што је сам на њему радио. А зато што није радио на *Српском Књижевном Гласнику*, (за шта му није добра воља недостајала), Г. Илић се околио на њ. Он *Српском Књижевном Гласнику* у исти мах замера што су у њему радили писци старијега нараштаја, које он није „ни васпитао, ни пронашао, ни упутио“, и осуђује га што је прикупио и подигао цео један низ младих писаца. *Српски Књижевни Гласник* се оптужује што даје „литерарни жиро“ (!) писцима „нове Омладине“, и што је нека врста духовнога оца — Г. Г. В. Петковића („Dis“) и Саве Д. Петровића („Arman Dival“)!... И први уредник *Српског Књижевног Гласника* (књ. X. стр. 234), као и садашњи уредник, у два скорашња чланка *Обнова наше родољубиве поезије* и *Једна књижевна зараза*, јасно су се изразили против свих застрањености рђаво схваћеног, закаснелог и наивнога „модернизма“, као и против помодних писаца без талента и без

озбиљности. И треба бити очевидно зле воље па окривљавати овај часопис за нешто против чега се он стално борио.

Г. Илић, у свом нерасположењу и према овом листу и према најмлађем књижевном поколењу, потпуно брка две ствари: књижевни либерализам, који је био увек одлика овога часописа, и личне укусе и мишљења његових оснивача и главних сарадника. Ма шта се говорило, *Српски Књижевни Гласник* није никад представљао једну котерију или секту, и никада није неговао мандаринство у књижевности. Он је увек био широм отворен свима писцима без разлике година и школа и странака. У њему се никада није питало одакле ко долази но шта доноси. Увек готов да млађим писцима каже и непријатне истине, он је стално био пријатељски расположен према њима, увиђајући осетне празнине и недостатке снага у српској књижевности, знајући добро да и књижевност, као и сваки други жив организам, има потребу свеже крви која обнавља и одржава живот. У њему су истовремено налазили места и најстарији и најмлађи писци наши, и они који имају велика имена и они који се дотле никад нису јављали, и они који су се држали старих традиција и они који су ударили сасвим новим путевима. И тај широки либерализам овога ча-

сописа није изилазио из некога дилетантског еклектизма или из личних и политичких обзира но из дубоког уверења: да нема добрих и рђавих књижевних школа, да нема старих и младих нараштаја, но да има само добрих и рђавих писаца, и да се српска књижевност налази у таквом стању да јој ниједан таленат није за одбацивање. И једна од најдражих похвала које је овај часопис добио за свој рад, јесте што се њему уписује у заслугу да је српску књижевност спасао од неплодних и бесмислених борби између појединих нараштаја.

У *Српском Књижевном Гласнику* се увек тако мислило, и то остаје као једна од његових главних традиција. Г. Илић је сасвим супротнога мишљења и он види неке огромне супротне правце и крвно завађене школе у нашој књижевности, очајну борбу између „Модерне“ и „Старих“, нешто налик на оно што је код Хрвата. Г. Илић је можда као песник видовит, и види оно што ми други смртни не опажамо. Њему се хоће да у српској књижевности игра ни мало симпатичну улогу Г. Јована Храниловића у хрватској књижевности, да буде заставник традиције Старих Књижевних Идеала, (да се послужимо његовом интерпункцијом) против „Модерне“. За љубав става који му се допада, а можда да би објаснио цео низ својих књижевних неуспеха, Г. Илић

измишља опасности и непријатеље, ствара питања која не постоје, креће препирке које немају никакве стварне подлоге. У пуном смислу речи: он „забада трн у здраву ногу“.

Ми можемо са задовољством рећи да је код нас било толико памети да су се избегле оне ружне и опасне борбе између појединих књижевних нараштаја, и да се писци код нас цене само по ономе што вреде, а не по ономе што мисле. Код нас је опште примљено мишљење да ми немамо толико књижевне снаге и излишнога времена да их расипамо у борби око празних речи и у сукобима између личности. Данас сваки иде по својој памети и својим путем, а рад и време показују свачије право и свачију вредност. Наши часописи широм су отворени свима поколењима и у њима су заступљене све школе. Наша књижевна друштва прихватају и младе као и старе. Колико јуче, Српска Књижевна Задруга, чији је председник Г. Стојан Новаковић, човек који педесет година ради на књижевности, одлучила је да изда Г. Милутина Ускоковића, који је чистокрван модернист, и који је тек пре неколико година почео радити. Слобода мисли која одликује нашу расу потпуно влада на књижевном пољу. Ми данас у нашој књижевности немамо ни догматичара ни јеретика по само књижевних радника који по своме схва-

тању и према својим способностима раде на једном заједничком послу. И врло утешно је истаћи, у општим приликама у којима се налазимо, колико у нашој књижевности има начелног либерализма, узајамне снопљивости и повољних прилика за рад и за развој младих талената.

И из свих тих разлога, чланак *Нови правци у српској књижевности* значи не само лично застрађивање његова писца но и рђав покушај одстрађивања српске књижевности од доброга пута којим је пошла.

С А Д Р Ж А Ј:

СТРАНА

I	Догматичка и импресионистичка критика („Српски Књижевни Гласник“, 1902, књ. V)	1
II	Стеван Сремац	23
III	Једна књижевна зараза („С. К. Гласник“, 1909, књ. XXII)	97
IV	Обнова наше родољубиве поезије („С. К. Гласник“, 1908, књ. XXI)	113
V	М. М. Ускоковић („С. К. Гласник“, 1905, књ. XV, и 1908, књ. XXI)	132
VI	Један задоцнели песник („Одјек“, 1906, бр. 268)	140
VII	Војислав Ј. Илић Млађи („С. К. Гласник“, 1909, књ. XXII)	147
VIII	„Стари“ и „Млади“ у српској књижевности („С. К. Гласник“, 1909, књ. XXII)	154

